

TARTU RAHULÄBIRÄÄKIMISTE EELLUGU

Peeter Kaasik

Tänapäevani laialt levinud Eesti Vabadussõja käsitlus lähtub paljuski 1920.–30. aastatel välja kujunenud arusaamast, et Vabadussõda oli selgelt eristatav, iseseisev sõda ja samal ajal mujal toimunud sündmused olid suhteliselt teisejärgulised. Selle tõlgenduse järgi oli tegemist rahvusriigi idee võiduga: Vabadussõda oli sõda oma iseseisvuse eest, mille omakorda kinnistas Tartu rahuleping. Eesti seisukohalt see ehk oligi nii, kuid vastase puhul muutub pilt segasemaks: teiste osapoolte eesmärgid jäävad kas üldse sõnastamata või omistatakse neile plaane, mida neil tegelikult polnud.¹

Kui pole just tegemist vallutussõjaga, lõpeb sõda üldjuhul vaherahu- või rahulepingu sõlmimisega. Tavapäraselt defineeritakse rahulepingut kui välislepingut, mille põhjal lõpetatakse sõda ja taastatakse sõdinud riikide diplomaatilised ning majandussuhted. Tartu rahuläbirääkimiste kontekstis see määratlus hästi ei tööta, sest sõjas kumbki osapool teineteist juriidiliselt riigina ei tunnustanud (*de facto* siiski tunnustasid, vastasel juhul puudunuks rahuläbirääkimistel mõte). Sõdivaid pooli ei tunnustanud *de jure* ka *Entente*'i riigid. Seega pole põhjust endise Vene impeeriumi aladel toimunud Esimese maailmasõja jätkusõdade kontekstis rahulepingut, vähemalt 1920. aasta veebruaris, üle tähtsustada.

Kuigi 2. veebruaril 1920 sõlmiti Tartus rahuleping “igaveseks ajaks”, siis kindlasti polnud Eesti väejuhatuse naiivne ning mõistis väga hästi, et ümberringi kestab sõda tegelikult edasi. Ülemjuhataja Johan Laidoner käsitles Tartu rahulepingule järgnenud aega mitte rahu saabumise, vaid ülemineku aja alguse või tinglikult ka vaherahu jätkumisena mõnevõrra teistel alustel, seotuna nüüd juba sõjategevusega endise Vene impeeriumi äärealadel laiemalt.²

¹ Vt nt *Eesti Vabadussõda 1918–1920*. I ja II osa, koost A. Traksmäe, toim M. Kattai jt (Tallinn: Vabadussõja Ajaloo Komitee, 1937, 1939); Eduard Laaman, *Eesti Vabadussõja poliitiline ajalugu: etteõetud kaitseväge Kultuur-selgitustöö kursustel 1925 a.* (Tallinn: Kaitseväge Ühendatud Õppeasutiste staap, 1929); August Traksmäe, *Lühike Vabadussõja ajalugu* (Tallinn: Kultuurkoondis, 1939).

² Näiteks ülemjuhataja kindralmajor Johan Laidoneri seisukoht, 03.02.1920: “Seda silmaspidades, et meie võitlus iseseisva Eesti riigi loomises kaugelki veel lõppenud ei ole ja et meie oleme ümberpiiratud rahvastest, kes jaolt üksteisega sõdivad ehk rohkem

Rahulepingu järgi saab üldjoones hinnata sõja tulemusi. Kuna võit ja kaotus jäävad tihti halli alasse, tuleb ikka ette, et ebamääraste tulemustega lõppenud lahing või sõda kuulutatakse mõlema vastase poolt võidetuks. Võiduks on loetud ka näiteks miinimumprogrammi, et sõda ei kaotatud.

Sellisenä võib mõista väidet, et võit oli ainuüksi see, et väike Eesti suutis Nõukogude Venemaale vastu panna. Sellega võib nõustuda, kuid ainult kitsast vaatenurgast lähtudes. Esiteks polnud sõda Tartu rahulepingu sõlmimise järel kaugeltki läbi ja teiseks lugesid mõlemad pooled end läbirääkimistel rõhutatult kaitsesõjas olevaks. Seda võib küll vaadelda diplomaatilise blufina, kuid reaalsuses oli õigus nii ühel kui ka teisel. Kui Eesti valitsus rõhutas Tartu rahuläbirääkimiste ajal, et Eestil pole Vene kodusõjaga mingit seost ja sõditakse oma iseseisvuse eest, siis ida poolt vaadatuna see kindlasti nii ei paistnud. Ja isegi kui Vabadussõda ei loeta Vene kodusõja osaks, siis sellega väga tihedalt seotuks kindlasti.³

Tartu rahuleping on vaieldamatult üks Eesti riikluse alustalasid. Eesti võiduks saab kindlasti lugeda selle sisu, sest Eesti suutis endale välja kaubelda väga soodsad tingimused, sealhulgas eraldi piirilepingu, mis ei vastanud tollasele rindeseisule. Samas on rahuläbirääkimiste juures ka mõndagi näiliselt arusaamatut. Siinkohal tuleks rõhutada, et alates 1919. aasta kevadest tegi rahupakkumisi eranditult vaid Nõukogude Venemaa. Nii kerrib küsimus, miks sõlmis Nõukogude Venemaa mõnes mõttes ebasoodsa lepingu, mida rindeseis 1919. aasta lõpus ei eeldanud. Võib ka küsida, kas see oli nende jaoks võit, kaotus, viik, ajutine kodanlastega sõlmitud mittesiduv leping, taktikaline kaotus või midagi muud.

Kuna Tartu rahulepingu juuri ei tule otsida mitte 1919. aasta novembri-detsembri lahingutest Viru rindel, vaid mõnevõrra varasemast ajast, siis keskendutakse selles artiklis Tartu rahuläbirääkimistele eelnenud

vähem sõja ajal seisavad, peame ka meie oma sõjalisi jõudusid nõnda korraldama, et meie tarvilikul korral valmis võiks olla võitluse jätkamiseks ja et meil võimalus oleks kiirelt oma sõjalisi jõudusi uuesti mobiliseerida.[...] Peale selle tuleb meil veel silmaspidada, et meie oleme rahu teinud Venemaa enamlike valitsusega keda senini ükski teine riik ei ole tunnistanud, ja võib juhtuda, et Venemaal saab enamline valitsus kukutatud, siis on küsimus – kas uus Vene Valitsus tahab enamlaste rahulepingut meiega tunnistada.[...] Seda kõike arvesse võttes peaks meie praegune sõjaline organisatsioon nii palju kui see võimalik on alles hoitud saama ka rahu ajal ehk kõige vähem ülemineku aeg nii kaua, kuni sõda Ida Euroopas ei lõpe.” Vt Rahvusarhiiv (edaspidi RA), ERA.2124.1.27, l. 211–213: “Vabariigi sõjaväe organisatsiooni sõja seisukorrast rahujalale üleviimise kava”, 03.02.1920.

³ Vt nt *Direktivŭ Glavnogo komandovaniya Krasnoŭ Armii (1917–1920)*, koost N. V’junova jt (Moskva: Voenizdat, 1969); *Direktivŭ komandovaniya frontov Krasnoŭ Armii (1917–1922 gg.): sbornik dokumentov v 4 tomah*, koost T. Karjaeva jt (Moskva: Voenizdat, 1971, 1972, 1974, 1978); *Grazhdanskaya voŭna v SSSR: v 2-h tomah*, koost H. Azovtsev, v. Gusarevitš jt (Moskva: Voenizdat, 1980, 1986).

rahuotsingutele. See teema pole täiesti läbi uurimata. Enne Teist maailmasõda avaldati Eestis Tartu rahuläbirääkimistest, aga ka selle eelloost arvukalt artikleid sõjandusajakirjades Sõdur, Kaitse Kodu, Vabadussõja Tähistel ja Vabadussõja Lood, mis 1930. aastate lõpuks koondati mitmetesse Vabadussõja ajaloo üldkäsitlustesse. Erinevaid kirjatöid avaldati 1920.–30. aastatel ka Nõukogude Venemaal / Nõukogude Liidus: enamik avaldatust on küll propagandakirjandus, kuid ei puudu ka eesti kommunistide omavahelised süüdistused ja õigustused.⁴

Tollaste sõjaväe- ja tsiviilvõimude dokumentide kõrval on kasutatud sündmuste keskel olnud ajakirjaniku ja ajaloolase Eduard Laamani ja sovetliku autori Edgar Mattiseni uurimusi.⁵ Ühelt poolt tõestavad need, et teema on üsna üksikasjalikult lahti kirjutatud. Teisalt tuleb rõhutada, et ehkki need autorid kasutasid tihti samu allikaid, olid nende lõppjäreldused mitte ainult erinevad, vaid kohati lausa vastandlikud: kui Laaman lähtus rahvusriigi kontseptsioonist, siis Mattisen omakorda nõukogulikest arusaamadest (küll juba *glasnost*'i tuules). Artiklis püütakse neid erinevaid tõlgendusi siduda, omistamata eri osapooltele plaane või ideid, mida neil ei pruukinud olla.

Rahukatsete tagamaad

11. novembril 1918 sõlmiti *Entente*'i ja Saksamaa vahel *Compiègne*'i vahe- rahu, millega lõppes Esimene maailmasõda. See tähendas, et Saksa väed pidid lahkuma okupeeritud aladelt, sealhulgas Eestist. Nõukogude Venemaa tunnistas kiiresti kehtetuks 1918. aasta märtsis Keskriikidega sõlmitud Brest-Litovski rahulepingu ja selle täiendusleppe ning alustas kaotatud alade tagasivõtmist. Siinkohal polnud eesmärgiks mitte niivõrd nende alade Nõukogude Venemaaga ühendamine (selleks oli aega küll), kui soov kihutada minema rahvuslikud valitsused – või takistada neid tekkimast – ning seada sisse enamlik valitsus, mida Nõukogude Venemaa saaks tunnustada. Vaadates tollast seisu kodusõja rinnetel, siis vähemalt sõjaliselt oli pealetung lääne suunas mõnes mõttes meeleheitlik samm. Ideoloogiliselt oli see samal ajal paratamatu, sest see oli osa maailmarevolutsioonist, mille plaanid olid palju suuremad kui endise Vene impeeriumi alade tagasivõtmine.

⁴ Vt lähemalt Olaf Kuuli, *Fontanka ja Moika vahel: Eesti kommunistide sisetülidest aastail 1919–1938* (Tallinn: O. Kuuli, 2010).

⁵ Edgar Mattisen, *Tartu rahu* (Tallinn: Eesti Raamat, 1989); Eduard Laaman, *Eesti iseseisvuse sünd* (Tartu: Loodus, 1936) (siin kasutatud 1990. aastatel ilmunud kordustrükk).

Eesti Vabadussõja alguseks loetakse teadupärast 28. novembril 1918. Juba järgmisel päeval moodustati enamlik Eesti Tööraha Kommune, mida Nõukogude Venemaa kiiresti tunnustas. Edasine oli ida poolt vaadates kodusõda, kus Punaarmee ühele osapoolele rahvusvahelist toetust osutas. Sarnane oli olukord ka mujal endise Vene impeeriumi äärealadel. Lisaks oli juba varem alanud Vene kodusõda enamlaste ja Vene valgete vahel. Viimased seadsid eesmärgiks taastada Vene impeeriumi tema endistes piirides. Nii hakkasid erinevad sõjad omavahel tihedalt põimuma. Need arvukad raskesti eristatavad sõjad polnud tollases kontekstis enamlaste poolt vaadelduna siiski kodusõjad, vaid pigem “klassisõjad”, mistõttu pole mõtet riike ja rahvaid sõja osapooltena üle tähtsustada ega neid sõdasid tollase rahvusvahelise sõjaõiguse raamides käsitleda.

Ka Eesti Vabariik polnud 1918. aasta lõpul täiesti enesestmõistetav üksus. Rahvaste enesemääramise loosungit seostatakse Ameerika Ühendriikide presidendi Woodrow Wilsoni ja tema 14 punktiga, mille ta esitas Ameerika Ühendriikide Kongressile 1918. aasta jaanuaris.⁶ Põhimõtted, eriti Venemaa küsimuses, jäid samas lahti seletamata – näiteks, kas lähtuda keelest, kultuurist, rassist, geograafiast, ajaloolisest pretsedendist vms. Pariisi rahukonverentsil 1919. aastal kujunesid välja lõplikud seisukohad: otsustati, et ei tohi sekkuda teise riigi siseasjadesse ja seetõttu ei saa ka Balti riike tunnustada ilma “uue” Venemaa nõusolekuta.⁷

Kuigi Briti välisminister Arthur James Balfour teatas Eesti välisdelegatsioonile 3. mail 1918, et Briti valitsus tunnustab Eesti Maanõukogu kui *de facto* iseseisvat esinduskogu, siis lõplik selgus Eesti iseseisvuse küsimuses pidi saabuma alles rahukonverentsil. Umbes samasugused vastused said Eesti esindajad ka 13. mail Prantsuse välisministrielt Stephen Pichon'lt ja 29. mail Itaalia välisministrielt Sidney Sonnino'lt.⁸

Mitteametlikes vestlustes viitasid *Entente*'i esindajad pigem sellele, et nemad näeksid meelsamini, et Eesti jääks Venemaa osaks. *Entente*'i riikide

⁶ Ka enamlaste rahvuspoliitika pidevas muutumises olevates tööprogrammides oli rahvaste enesemääramisõigus kesksel kohal, küll selle vahega, et see oli ette nähtud vaid n-ö sotsialistlikele rahvustele ehk piirkondadele, kus oli kehtestatud nõukogude võim. Peeter Kaasik, “Vabadus on orjus. Proletaarsest internatsionalismist”, *Akadeemia*, 7 (2013), 1186–1189; vt lähemalt Vladimir Lenin, *Rahvus- ja koloniaalküsimus: tööde valimik* (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1957).

⁷ Eero Medijainen, “Ameerika Ühendriikide de jure tunnustus Balti riikidele 1922. aastal – väärtuspõhine otsus või majanduslik kalkulasioon?”, *Ajalooline Ajakiri*, 2 (2011), 123–152 (128, 129, 133).

⁸ RA, ERA.78.1.112, l. 15–16: Briti välisminister välisdelegatsioonile, 03.05.1918; Prantsuse välisminister välisdelegatsioonile, 13.05.1918; Itaalia välisminister välisdelegatsioonile, 29.05.1918.

põhiliseks eesmärgiks polnudki 1918. aastal uusi riike tunnustada, vaid kahjustada Keskriikide tegevust okupeeritud aladel. Kui asi puudutas Saksa okupatsioonivõime, oli liitlaste sümpaatia eestlaste poolel, kuid kui jutt läks Eesti riigina tunnustamisele, siis vaadati seda Venemaa siseasjana ja ilma viimase esindajate nõusolekuta ei saanud olla juttu mingist iseseisvusest.

Samas ei saa öelda, et *Entente*'il puudus rahukonverentsi ajal üldse huvi segaduste lõpetamiseks Venemaal ja erinevate osapoolte kokkuleppeks. Suurbritannia peaminister Lloyd George tegi juba 5. jaanuaril 1919 *Entente*'i liitlastele ettepaneku sõlmida Venemaal vaherahu ja kutsuda sõdivate poolte esindajad läbirääkimistele. Jõuti isegi niikaugele, et lepiti enamlastega kokku, et kohtumine võiks toimuda Prinkipo saarel Marmara meres, kus pidi sõlmitama vaherahu Venemaal sõdivate osapoolte vahel. Vene valged lükkasid sellise ettepaneku resoluutselt tagasi. Nii valmis rahukonverentsil deklaratsioon, milles pandi ette, et ilma Venemaa nõusolekuta ei tehta mingeid territoriaalseid muudatusi (v.a Poola). See ei välistanud küll taktikalise käiguna rahvuslike valitsuste *de facto* tunnustamist, kuid need pidid oma vahekorra Venemaa paika panema siis, kui segadused on läbi ja võimule tuleb seaduslik valitsus, kes oma suhteid piiriikiidega vastavalt vajadusele revideerib.⁹

Tulevast väidetavalt demokraatlikku Venemaad esindavad jõud polnud kaugeltki ühtne seltskond, vaid seda lõhestasid omakorda monarhistide, demokraatide, vabariiklaste, sotsialistide ja liberaalide maailmavaatelised erimeelsused ning kohati ka lahknevad välispoliitilised seisukohad. Lisaks ühisele vastuseisule enamlastele liitis neid siiski ühtse ja jagamatu Venemaa idee ning arusaam, et Venemaa tulevase arengu pidi paika panema demokraatlikel alustel valitav Asutav Kogu. Selline jäik seisukoht läks neile maksma vähemusrahvuste toetuse ja kitsendas ka sotsiaalselt baasi, sest esialgu keelduti võtmast seisukohta näiteks maaküsimuses.¹⁰

Mõned Vene valgete ringkonnad tegid panuse sakslastele ja 1918. aasta sügisel elavnes läbikäimine Saksa okupatsioonivõimudega. Muu hulgas on seda seletatud Saksamaa sooviga säilitada oma mõju Venemaal ka peale sõjategevuse lõppemist Läänerindel. Nii sõlmisid Vene valged ja Saksa okupatsioonivõimud 1918. aasta oktoobris kokkuleppe Põhjaarmee moodustamise kohta. Selle formeerimine pidi algama 10. oktoobril ja armee

⁹ Eduard Laaman, *Eesti iseseisvuse süünd*, 5. vihik (Tallinn: Faatum, 1995), 532, 534, 535, 537, 539, 542; vt ka RA, ERA.1619.1.6, l. 12: Eesti Londoni esinduse telegramm esindustele Roomas ja Pariisis 02.01.1919; RA, ERA, 1619.1.3, l. 1–2, 7–11: Välisdelegatsiooni protokollid nr. 7, 26.01.1919; nr. 10, 29.01.1919; nr. 11, 30.01.1919; nr. 16, 08.02.1919.

¹⁰ David Bullock, *Vene kodusõda 1918–1922* (Tallinn: Koolibri, 2010), 21.

pidi andma töotuse Vene riigile.¹¹ Aega oli selleks kaks ja pool kuud, mille järel pidid sakslased armeele üle andma demarkatsioonijoone ning kuu aega enne tagasitõmbumist kohaliku halduse ja tsiviilvõimu. Saksa väed ei tohtinud osa võtta enamlastevastasest sõjast, kuid võisid valgeid toetada tagalas korra hoidmisel.¹²

Kuigi formeerimisega ei jõutud lõpule, oli valgete käsutuses Pihkva-maal siiski arvestatav relvastatud jõud ja eesti poliitikute silmis eksisteesis oht, et Põhjaarmee (täpsemalt Põhjaarmee üksiku korpuse või Põhjakorpuse) jõududega üritatakse läbi viia riigipööre Eestis ja *Entente* vaatab sellele pigem positiivselt. Kuidas *Entente* oleks asjasse suhtunud, võib vaid oletada, sest Põhjakorpusest enamlaste vastu asja ei olnud ja see taandus korratult Eestisse ja Lätisse. Seda demoraliseerunud väekoondist ei saanud enamlaste tõrjumiseks kasutada ka Eesti väejuhatuse. Esialgu korras-tasid valged *Entente*'i poliitilisel ja majanduslikul toel Eestis oma ridu ning järk-järgult hakati üksusi Eesti väejuhatuse operatiivalluvuses taas rindele saatma. Vastavalt kokkuleppele tuli juhtimine valgetele üle anda Venemaa pinnal toimuvates lahingutes. Kuna Eesti oli välispoliitiliselt valinud *Entente*'i orientatsiooni, oli valgete toetamine pealesunnitud kohustus, vaatamata sellele, et viimased Eesti Vabariigist midagi kuulda ei tahtnud. Samal ajal ei öeldud ära Vene valgete abist. Peeti silmas pikemat perspektiivi, sest sõditi küll vastandlike eesmärkide nimel, kuid ühise vaenlase vastu. Arvati, et mida kauem kestab segadus Venemaal, seda paremad on Eesti võimalused.

Kuigi avalikkusele rõhutati sisepoliitilistest vajadustest tulenevalt, et see, mis toimub Venemaal, ei puuduta Eestit, oli reaalsus midagi muud. Eesti oli Vene kodusõjaga vägagi seotud, kas või näiteks seetõttu, et üsnagi suur (kui mitte öelda suurem) osa Vabadussõjast toimus Eestist väljaspool. Nii *Entente*'i soovid-arusaamad kui ka Vene valged hakkasid mängima väga olulist rolli edasistes rahupüüdlustes.

¹¹ Formeerimispiirkonnaks määrati Pihkva ja Vitebski kubermangu okupeeritud osad koos Pihkva, Ostrovi, Irboska, Režnitsa ja Dvinskiga. Armeed formeerimine pidi toimuma Saksa vägede kaitse all ja selle isikkoosseisu moodustasid kohalikud vabatahtlikud (sh need, kes tulid teistelt Saksamaa poolt okupeeritud aladelt ja Saksamaalt sõjavangilaagritest) ja Punaarmee desertöörid. Raha pidi andma Saksa valitsus laenuna Vene riigile, vahendajaks kohalik Saksa väejuhatuse. Relvastus, vormirõivad (võimalusel Vene päritoluga), varustus, toidumoon ja tehnilised vahendid pidid samuti tulema Saksa väejuhatusest. Kokku tuli formeerida kaks jalaväediviisi, ratsaväebrigaad, suurtükiväeüksused ja toetusüksused koos vastavate tehniliste vahenditega.

¹² "Vene valgete ja Saksa okupatsioonivõimude kokkulepe Põhjaarmee moodustamise kohta, 1918. aasta oktoobrist", *Kodusõda ja välisriikide interventsioon Eestis 1918–1920: dokumente ja materjale*, I kd, peatoim Karl Siilivask (Tallinn: Eesti Raamat, 1984), 80–81.

Esimesed rahukatsetused ja pinnasondeerimised

Kutse eelnimetatud Prinkipo konverentsile äratas Eesti välisdelegatsioonis lootusi rahule. Soome vabatahtlike ja Briti laevastiku toel olid enamlasted 1919. aasta veebruari alguseks üldjoontest Eesti piiridest välja tõrjutud (täpsemalt rahvuspiiridest, kuna riigipiiri kui sellist ei olnud). Lahingud piiridel kestsid kuni maikuuni, kuid otsustavat läbimurret Punaarmeele enam saavutada ei õnnestunud.

Juba 4. veebruari välisdelegatsiooni istungil tegi Jaan Tõnisson ettepaneku, et kuni Eesti väed on veel võidukad, tuleks hakata mõtlema rahu tegemisele Nõukogude Venemaaga, kuna hiljem ei pruugi sellist võimalust enam tulla. Levisid ka kuuldused poolakate soovist Nõukogude Venemaaga rahu sõlmida. Välisdelegatsioon määras pinda sondeerima Ants Piibu, kes kuulati küll ära, kuid mingeid ametlikke avaldusi sellele ei järgnenud. 13. märtsil saatis välisdelegatsioon Tallinnasse soovitusel asuda Venemaal eraviisiliselt uurima, mis tingimustel võiks rahu kõne alla tulla.¹³ See oli siiski vaid soovitus ja mingeid konkreetseid jälgi sellest tegevusest pole õnnestunud leida.

Eesti soov rahu sõlmida, vaatamata *Entente*'i selgesõnalisele vastuseisule, oli paljuskki seotud sisepoliitikaga. Enamlastega rahu sõlmimine kerkis päevakorrale juba 1919. aasta kevadtalvel Asutava Kogu valimiste eel. Erakondadest tegid sellesuunalist propagandat eelkõige Eesti Sotsialistide-Revolutsionääride Partei (esseeid) ja Eesti Sotsiaaldemokraatlik Tööliste Partei. Mõlema partei seisukoht oli, et enamlastega peaks sõlmima eraldi rahu ja et tuleks hoiduda koostööst Vene valgetega, kelle võitu peeti ohtlikumaks. Arvestama pidi samas nii Eesti armee võitlejate kui ka tsiviil-elanikkonna meeleoludega.

Eriti aktiivset rahupropagandat asusid tegema esseeid, kelle seisukohad hakkasid järk-järgult sarnanema enamlaste omadega. Nende põhiline argument oli, et valitsuse lääneorientatsioon on viinud Eesti täielikku sõltuvusse *Entente*'i riikidest, kes kasutavad eestlasi ära enamlastevastases võitluses, kuid vastu ei anna midagi. Seetõttu oli ainukene tõsiseltvõetav lahendus sõlmida rahu, sõltumata *Entente*'i soovidest.¹⁴ Sotsiaaldemokraadid nõustusid üldiselt "kodanlike parteide" arvamusega, et iga hinna eest rahu sõlmida ei maksa ning tuleks arvestada ka *Entente*'i seisukohtadega.

¹³ Laaman, *Eesti iseseisvuse süünd*, 5, 537, 539, 540, 550; Mattisen, *Tartu rahu*, 77, 79, 81.

¹⁴ Vt nt Eesti Sotsialistide-Revolutsionääride Partei saadiku H. Kruusi sõnavõtt Asutavas Kogus 03.05.1919, *Kodusõda ja välisriikide interventsioon Eestis 1918–1920*, I kd, 133–134.

Küll olid nad vastu Vene valgete abistamisele ja pooldasid võimaluse korral rahu ja neutraliteeti.¹⁵

Välisdelegatsioon uuris aprillis mitteametlikult, kuidas *Entente*'i riigid rahu tegemisse suhtuksid ja kas oleks lootust, et nad asuksid läbirääkimiste vahetalitajaks. Briti välisministeerium andis mõista, et nemad takistusi ei teeks, toetus jääks mingil kujul püsima ja blokaadi ei tuleks, v.a “moraalne blokaad”. Välisdelegatsiooni liige Ants Piip teatas eesti poliitikutele, et brittidega võib rääkida, kuid prantslaste puhul on asi üsna lootusetu. Üldjoones pooldasid *Entente*'i riigid *status quo* säilimist ega soovinud mingil juhul vahendajaks hakata. Seetõttu soovitas Piip olla ettevaatlik ning mitte kiirustada deklaratsioonidega, mille sisuks oleks rahu iga hinna eest.¹⁶

Seega oli enamlaste rahupropagandale viljakas pinnas olemas ja olukord andis võimaluse väita, et sõjast on huvitatud ainult kodanlased ja imperialistid, mitte töörahvas. Juba valimiskampaania ajal mõjusid jutud rahu tegemisest negatiivselt armee meeleolule, sest jäi mulje nagu ignoreeriks väejuhatust rahutegemise võimalusi. Ka enamlased tunnistasid ise tagantjärele, et Asutava Kogu valimiste boikoteerimine oli viga ning rõhutatult Eesti riigi vastaste seisukohtadega esinemisega raisati ära võimalus teha tol hetkel hoopis mõjusamat rahupropagandat.¹⁷

Kodumaise avalikkuse ja *Entente*'i rahustamiseks andis uus valitsus peale ametisse astumist 12. mail deklaratsiooni, milles teatas, et Eesti peab kaitsesõda ja kõige tungivam soov on teha rahu, kuid seda ei soovita teha lahus riikidest, kes on seni Eestit toetanud. Seega anti mõista, et ei soovita rahu iga hinna eest.¹⁸

Vaadates enamlaste rahusoove maailmarevolutsiooni püüdluste kontekstis oli nende sihtmärgiks eelkõige Saksamaa oma arvuka töölisklassiga, millela Lenin maailmarevolutsiooni ette ei kujutatud, kuid selle teel seisid ees Esimese maailmasõja ajal ja järel tekkinud piiririigid, eelkõige Poola.

Vene kodusõda silmas pidades tundub, et Eesti puhul magati maha ka valgete organiseerumine. Põhjakorpust üksi ei peetud Moskvast ilmselt ka 1919. aasta kevadel kuigi arvestatavaks jõuks, küll tegi enamlasi rahutuks *Entente*'i toetus sellele. Viimasel oli võimalus mõjutada ka Eestit valgeid toetama. Kõige mustem stsenaarium oli Petrogradi suunal seni “sõjaka

¹⁵ Eesti Vabadussõja ajalugu. II, Kaitsesõda piiride taga ja lõpuvõitlused, koost ja toim Lauri Vahtre (Tallinn: Varrak, 2020), 238–240.

¹⁶ Laaman, *Eesti iseseisvuse sünn*, 5, 551.

¹⁷ Vt nt Jaan Anvelt, “Sõjariistus võitlus Eesti töölisklassi ajaloos”, *Relvaga Oktoobri-revolutsiooni kaitsel: mälestusi Kodusõja päevilt*, koost K. Kanger (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1963), 35–36.

¹⁸ RA, ERA.31.1.6: Valitsuse deklaratsioon Asutavale Kogule valitsuse programmi kohta.

neutraliteedi” säilitanud Soome võimalik sekkumine, mis niigi sidus Karjalas suuri Punaarmee väekoondiseid.

Eesti tagasihoidlike rahuplaanide taga olid eelkõige sisepoliitilised põhjused. Nõukogude Venemaa tunduvalt julgemaid ettepanekuid kannustas maailmarevolutsiooni teostamispuudlus laiemalt, eelkõige aga vajadus kindlustada, et Eesti (samuti Läti ja Soome, tinglikult ka Leedu) ei muutuks platsdarmiks ja tagalapiirkonnaks, mille kaudu *Entente* saaks muu hulgas valgeid varustada. Hilisemate Nõukogude Venemaa rahupakkumiste läbiv nõue oligi, et Eesti lõpetaks valgete toetamise.

Põhjakorpuse väeosade koondumine Narva rindel 1919. aasta aprillis ei jäänud ilmselt märkamata ka enamlastele. Taktikalise käiguna pöördus Jaan Anvelt aprillis Eesti Tööraha Kommuuni Nõukogu, EK(b)P Keskkomitee (KK) ja VK(b)P Eesti osakondade KK nimel Nõukogude Venemaa Põhjapiirkondade Kommuunide Nõukogu esimehe poole ettepanekuga alustada kodanliku Eestiga rahuläbirääkimisi. Küsimust arutati 13. aprillil VK(b)P KK pleenumil. Paluti, et Ungari Nõukogude Vabariigi välisasjade rahvakomissar Béla Kun asuks läbirääkimiste vahendajaks. Huvipakkuv on, et esialgu polnud Kun vahendajaks mitte Nõukogude Venemaa ja Eesti Vabariigi, vaid Nõukogude Läti ja Eesti Vabariigi vahel. Kuna Eesti valitsus Kuni pakkumisele ei reageerinud, palus Kun Nõukogude Venemaa välisasjade rahvakomissari Georgi Tšitšerinit, et see adressaate omalt poolt teavitaks. Sõnastusest saab välja lugeda, et lisaks Nõukogude Lätile pakkus Kun end seekord vahendajaks ka Nõukogude Venemaaga rahu sobitamisel. Läti K(b)P KK kiitis 25. aprillil vaherahuettepaneku heaks. Eesti valitsusele anti sellisest vahendussoovist teada samal päeval raadiogrammiga.¹⁹

Eesti end Nõukogude Lätiga sõjajalal olevaks ei pidanud ja jättis reageerimata, kuid see ei tähenda, et küsimust poleks arutatud. Välisdelegatsioon sai ülesande hankida infot *Entente*'i riikide hoiakute kohta sellise üleskutse suhtes. 12. mail arutas Piip küsimust Briti rahudelegatsiooni sekretäri Edward H. Carriga. Viimane soovitas saata ettepaneku ametliku dokumendina Briti valitsusele. Kuna sel hetkel oli arutluse all admiral Aleksander Koltšaki tunnustamine n-ö ülemvalitsejana, siis Briti valitsus jättis ametlikult reageerimata, pidades seda Venemaa “siseasjaks”, mis tuli kooskõlastada brittide poolt tunnustatud Venemaa valitsusega.²⁰

¹⁹ *Eesti Vabadussõja ajalugu. II, Kaitsesõda piiride taga ja lõpuvõitlused*, 240–241. Vt lähemalt RA, ERA.957.11.110: Ungari Välisasjade Rahvakomissariaadi telegrammid rahu asjus, 04.1919.

²⁰ RA, ERA.1619.1.3, l. 148; Välisdelegatsiooni protokoll nr. 72, 15.05.1919; RA, ERA.957.11.77, l. 23–23p: Telegram to Admiral Koltchak, dated May, 29, 1919.

Alates 1919. aasta kevadest ei vaibunud kuulujutud ega enamlik propaganda rahu ümber, kuid mingeid ametlikke pöördumisi peale Béla Kuni vahenduskatse enam ei esitatud. Küll toimus Nõukogude Venemaa juhtkonnas 1919. aasta kevadsuvel oluline nihe Eesti “kodusõja” lahtimõtestamisel. Kui Eesti pidi rahuplaane tehes silmas pidama *Entente*’i vastuseisu, siis Nõukogude Venemaa jaoks oli probleemiks küsimus, kes omavahel üldse sõdivad. Kuna Moskvast vaadatuna toimus Eestis kodusõda (või klassisõda), polnud selge, kuidas rahupakkumist üldse serveerida.²¹ Oli ilmne, et eesti enamlastega Eesti valitsus läbi rääkima ei hakka. Samuti polnud senist välispoliitilist kurssi silmas pidades erilist võimalust, et Eesti ise rahu pakuks. 5. juunil otsustati ETK Nõukogu ja VK(b)P Eesti osakondade keskkomitee ühisistungil kommuuni asutuste töö lõpetada. 12. juunil esitas EK(b)P KK välismaabüroo VK(b)P KK-le oma ettepanekud. Teatati, et kogu territooriumi kaotamisega lõpetas nõukogude valitsus oma töö ja edaspidi pidi see võimule tulema “sisemise revolutsiooni” kaudu. Seniks soovitati Nõukogude Venemaal sõlmida kodanliku Eestiga vaherahu.²² Venemaal asuvad eesti enamlased polnud mõistagi rahuprotsessi algatajad. Kuna Eesti “tööraha riik” oli Nõukogude Venemaale muutunud välispoliitiliseks takistuseks, selle asutused likvideeriti. See ei tähendanud mõistagi, et vajadusel poleks võinud neid kiirkorras taastada.²³

4. juulil võttis VK(b)P KK pleenum vastu otsuse, mille kohaselt välisajade rahvakomissariaat pidi koostama deklaratsiooni, et Punaarmee ei kavatse Eestisse tungida ja austab Eesti ja Soome suveräänsust ning et sõjalisi operatsioone teostatakse ainult Vene valgekaartlaste vastu.²⁴ Viidates Eesti Tööraha Kommuuni likvideerimisele, esitas EK(b)P KK 19. juulil oma manifesti rahupakkumisega. Manifest oli suunatud küll rohkem “töörahvale”, kes olla “kodanluse salakavaluse tõttu vene, läti ja saksa valgete propaganda ohvriks langenud”. Tunnistati “tööraha võimu” saavutamisel tehtud viga, et tuge otsiti väljastpoolt, mitte ei kasutatud ära

²¹ Lisaks sellele, et eksisteerisid endiselt Eesti Tööraha Kommuuni võimuorganid, toimus 1919. aasta kevadel paralleelselt ka Eestimaa Armee formeerimine. Eestlasi oli selles küll väga selge väheus, kuid tegemist oligi pigem geograafilisel mõistel põhineva ja kommuuni formaalsete relvajõududega, mis kuulusid Punaarmee operatiivalluvusse.

²² “EK(b)P KK Venemaa büroo kiri VK(b)P KK-le, 12.06.1919”, Mattisen, *Tartu rahu*, 189.

²³ Vt lähemalt Reigo Rosenthal, “Eesti Vabadussõda – kas kodusõda?”, *Eesti ajaloo* 19.–20. sajandil: uurimusi historiograafiast allikaõpetusest ja institutsioonidest, Eesti Ajalooarhiivi Toimetised / Acta et Commentationes Archivi Historici Estoniae 19 (26), koost Tõnu Tannberg, toim Kai Tafenu (Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2012), 235–243.

²⁴ “Eesti Tööraha Kommuuni Nõukogu ja VK(b)P Eesti osakondade keskkomitee ühise koosoleku protokoll 5. juunist 1919”, “EK(b)P KK Venemaa büroo kiri VK(b)P KK-le 12. juunist 1919”, Mattisen, *Tartu rahu*, 188–189.

sisemisi võimalusi. Seetõttu oli EK(b)P KK otsustanud kodanlusevastase võitluse tõhustamiseks kommuuni likvideerida ja esitas üleskutse võitluseks rahu eest.²⁵

Kas sellele deklaratsioonile ka mingit Eesti poole reaktsiooni oodati, pole teada. Igal juhul ei pidanud Eesti valitus vajalikuks enamlaste deklaratsioonidele reageerida. Eelnevaid käike polegi mõtet üle tähtsustada, sest Nõukogude Venemaa keeldus endiselt tunnistamast, et on Eestiga sõjajalal.

Konkreetselt rahupakkumiseni jõudis Nõukogude Venemaa juba 21. juulil, kui soov rahu sõlmida edastati Vabariigi Revolutsioonilise Sõjanõukogu (nimeliselt sõjanõukogu esimehe asetäitja Efraim Skljanski, sõjanõukogu liige Sergei Gussev ja Punaarmee ülemjuhataja Sergei Kamenev) raadiogrammina. Kategooriliselt lükati ümber “Lääne imperialistide” väited, nagu plaaniks Punaarmee Eesti ja Soome piiri ületada. Nõukogude Venemaa ei pidavat Eesti ja Soome vastu sõda, vastupidi – “eesti ja soome valgekaartlikud banded olla tunginud üle piiri ja hoopis nemad peavad end kaitsma”. See, mis 1918. aasta lõpul ja 1919. aasta esimesel poolel Eestis toimus, olevat olnud puhtakujuline kodusõda.²⁶ Samaaegselt algas lendlehtede ja agitaatorite abil ka eesti enamlaste aktiivne rahupropaganda elanikkonna seas ja sõjaväes.²⁷ Mingist Eesti ja Soome sõjalisest koostööst sel hetkel rääkida ei saa, kuid propaganda viitab sellele, mida enamlased kõige rohkem kartsid, et *Entente*’i surve ühendavad Eesti ja Soome oma jõud valgete Loodearmee (endine Põhjakorpus).

23. juulil andis ülemjuhataja Laidoner päevakäsu, milles tuletas väeosa-dele meelde, et rahuosbituskatsed algasid just siis, kui Punaarmee oli Eesti piiridest välja tõrjutud. Laidoner toonitas, et Nõukogude Venemaa ei pea kinni rahvusvahelistest lepingutest ja rahulubadusi ei tasu ülemäära tõsiselt võtta.²⁸ Viimane väide põhines ilmselt osaliselt ka 7. armee sõjanõukogu liikme Boriss Pozerni kõnes öeldul, mille kohaselt rahu pidi tehtama vajaduse korral vaid ajutiselt, et jõudu koguda. Ülemjuhataja päevakäsusud jäid paraku väeosade kantseleidesse toppama ning telegrammi mõju pole võimalik hinnata. Ka eesti perioodikat jõudis rindele lünklikult. Seda üritati osaliselt takistada, sest näiteks negatiivne suhtumine Loodearmeesse

²⁵ “Kommunistliku Partei Eesti Keskkomitee manifest Eesti töörahvale 19. juulist 1919”, *Kodusõda ja välisriikide interventsioon Eestis 1918–1920*, I kd, 174–177.

²⁶ “Vabariigi Revolutsioonilise Sõjanõukogu juhend Läänerinde Revolutsioonilisele Sõjanõukogule 21. juulist 1919”, *Kodusõda ja välisriikide interventsioon Eestis 1918–1920*, I kd, 178.

²⁷ Vt nt “Kommunistilise Partei Eesti Keskkomitee Eesti valgeväe kommunistilise organisatsiooni üleskutse “Eesti sõduritele-proletaarlastele” 29. juulist 1919”, *Kodusõda ja välisriikide interventsioon Eestis 1918–1920*, I kd, 179–181.

²⁸ RA, ERA.2124.1.13, l. 437–439: Ülemjuhataja päevakäsk nr. 379, 23.07.1919.



Joonis 1. Pärjade asetamine Kaitseväe kalmistule Tartu rahu 10. aastapäeva puhul. RA, EAA.2111.1.13263,3

oleks õõnestanud vägede moraali ning tõstatanud küsimuse, miks on vaja sõdida väljaspool Eesti piire.²⁹

6. augustil tuli järgmine poolametlik rahupakkumine, kui 1. diviisi ülem sai Punaarmee Jamburgi grupeeringu väejuhatuselt teate, et Punaarmeele oli antud korraldus mitte ületada Annenskaja – Dubrovka – Sala – Mannovka – Novaja – Krakolje – Peski küla joont koos ettepanekuga, et ka Eesti tõmbaks oma väed selle joone taha. Ühtlasi avaldati lootust, et kehtestatakse samasugune neutraalvöönd nagu Nõukogude Venemaa ja Saksa vägede vahel vastavalt Brest-Litovski rahuleppele.³⁰ Laidoner vastas 7. augustil, et Eesti jätab oma julgeoleku tagamiseks väed sinna, kuhu

²⁹ Reigo Rosenthal, *Laidoner – väejuht: Johan Laidoner kõrgema operatiivjuhi ja strateegia kujundaja Eesti Vabadussõjas* (Tallinn: Argo, 2008), 314–316.

³⁰ RA, ERA.2124.1.16, l. 63–64, 81–82: Jamburgi väegrupi juhatuse pöördumine, 06.08.1919, Ülemjuhataja staabi ametlik teadaanne, 08.19.

vajalikuks peab. Kui Nõukogude Venemaal on tõsi taga, siis tõmmaku oma väed kõigepealt ise tagasi.³¹

Pinna sondeerimiseks kasutasid enamlased veel teisigi teid ehk vahendajaid, kelle puhul oli loota, et need võimukoridorides jutule võetakse, mis eesti enamlaste puhul oli välistatud. Näiteks üritati kasutada Briti ajakirjanike Artur Ransome'i (Daily News), William Thomas Goode'i (Manchester Guardian) jt vahendustegevust.

Tõsisem katse oli ehk Jekaterinburgi Mäeinstituudi professori Aleksander Kingi kasutamine vahendajana. Saanud Jaan Anveltilt ja Petrogradi Nõukogu esimehelt Grigori Zinovjevilt instruksioonid, ületas Kink koos Edgar Leopasega 26. augustil rindejoone. 29. augustil kohtusid nad välisminister Jaan Poskaga. Kaasas oli neil paber rahutingimustega ja revolutsioonilise sõjanõukogu otsusega, et Punaarmee Eesti piiri ei ületa. EK(b)P olevat nõus Eesti Vabariigi tunnustamisega, kuid soovis saada legaliseerituks. Poska kuulas parlamentäärid ära, kuid andis valitsusele ja välisdelegatsioonile teada, et kuigi tingimused on esmapilgul vastuvõetavad, ei tasu enamlasti siiski usaldada, sest nad on võimelised kõiksugusteks provokatsioonideks.³²

Mitte- ja poolametlikke kanaleid pidi levitatud Nõukogude Venemaa rahupüüdlused olid siiski pigem konkreetsele rahuettepanekule eelnev ettevalmistustöö, et saada selgust Eesti poliitikute, sõjaväelaste ja laiema elanikkonna hoiakute kohta.

Sõltumata Laidoneri päevakäsust ja resolutsioonist ning valitsuse tasan-dil vastamata jätmisest, polnud pinnas rahuläbirääkimisteks päris lootusetu, mis oli tingitud *Entente*'i ja Vene valgete järjekindlast soovimatusest Eesti iseseisvust tunnustada. Nii arutati augustis valitsuses rahu tegemist tõsiselt ning kaaluti kolme võimalust, kuidas Venemaal asjad võiksid kujuneda ja mida see Eestile tähendaks: 1) kui enamlased võidavad, siis vabanevad Punaarmee väekoondised läänepiirkondade hõivamiseks; 2) kui võidavad valged, siis nende senise poliitika taustal pole Eestil neilt midagi head oodata; 3) mõlemal juhul oleks Eestil mõistlikum võimalikult kiiresti rahu sõlmida, kas või tulevaseks sõjaks jõu kogumiseks. Parimaks lahenduseks peeti seda, kui sõda valgete ja punaste vahel niipea ei lõppeks, kuna segadused olid Eestile kõige parem garantii. *Entente*'i reageeringuna nähti

³¹ RA, ERA.495.10.109, l. 5p–7p: Ülemjuhataja staabi sõjategevuse päevik (02.08.1919–01.04.1920), 07.08.1919; RA, ERA.2124.1.16, l. 79–80: 1. diviisi ülem Tõnisson ülemjuhatajale, 07.08.1919 (ülemjuhataja resolutsioon, 07.08.1919).

³² Jaan Poska, *Eesti iseseisvuse võitluses kõige põnevamal ajajärgul* (Jaan Poska päevaraamat rahukonverentsilt) (Tallinn: Waba Maa, 1921), 86–87; vt ka RA, ERA.957.11.101, l. 286: Välisministri telegramm välisesindajatele, 08.1919.

halvemal juhul blokaadi, kuid arvati siiski, et see oleks liiga äärmuslik ja vaevalt hakkaks keegi karistama riiki, kes soovib sõda lõpetada. Kas liitlased Eestit enamlaste uue võimaliku rünnaku puhul toetavad, jäi samuti küsitavaks. Kõige olulisem oli siiski teada saada, kas enamlased tõepoolest rahutegemist soovivad.³³

Rindel saatis Punaarmee samal ajal edu. 4. augustil oli langenud Jamburg ja 26. augustil ka Pihkva. Loodearmee rinne stabiliseerus lõpuks Luuga – Saba – Želtša jõe joonel ning Eesti väed taandusid Irboska liinile. Hetk oli seega Eestile pakkumise tegemiseks soodus.³⁴

Ametlik rahupakkumine

31. augustil sai välisminister Jaan Poska Nõukogude Venemaa välisasjade rahvakomissarilt Georgi Tšitšerinilt raadiogrammi ettepanekuga alustada läbirääkimisi.³⁵ Eesti valitsus ja sõjaline juhtkond andsid korralduse ettepanekut mitte enne avaldada, kui valitsus on seisukoha võtnud. Kuna raadiogramm püüti kinni ka Lätis, siis avaldasid selle Läti lehed ning ka Eesti valitsusel ei jäänud muud üle, kui ettepanekut tunnistada. Raadiogrammi kättesaamisel kutsuti kokku erakorraline valitsuse koosolek ning teavitati ettepanekust ka *Entente*'i sõjalist missiooni. Samal päeva Tšitšerini noodiga sai Poska ka Piibu telegrammi Pariisist, et *Entente*'i poolt pole Eesti iseseisvuse kohta lähemal ajal loota mingit selgesõnalist vastust. *Entente* rahuläbirääkimisi otseselt ei keelanud, kuid suhtus neisse taunivalt.³⁶

1. septembril teatas Poska raadiogrammis Tšitšerinile, et ettepanek on kätte saadud ja valitsuses arutlusele võetud. 2. septembril andis Poska teada, et Eestil pole läbirääkimiste vastu midagi ning avaldas lootust sõbralike suhete loomiseks. Ühtlasi tehti ettepanek alustada 10. septembril Pihkvas läbirääkimistega. Poska viitas ka sellele, et Eesti pole seda sõda alustanud, vaid sõjategevus algas Nõukogude Venemaa tungimisega Eesti territooriumile. 6. septembri raadiogrammis protesteeris Tšitšerin Poska vastuse peale, väites et sõjategevus alanud hoopis kodanluse ja töölisklassi vahel, mitte Nõukogude Venemaa ja Eesti vahel, kuid nõustus 10. septembril

³³ Nõukogude Venemaa poolsete pinnasondeerimiste kohta vt lähemalt Eduard Laaman, *Eesti iseseisvuse sünd*, 7. vihik (Tallinn: Faatum, 1997), 711–715; Mattisen, *Tartu rahu*, 192–199.

³⁴ *Eesti Vabadussõja ajalugu. II, Kaitsesõda piiride taga ja lõpuvõitlused*, 221–222, 235–237.

³⁵ “Radio. Välismiste assjade Komissar Tallinna valitsusele 31 augustil 1919 (sõnasõnaline ärakiri sõjamuuseumis leiduvast algupärandidist)”, *Kaitse Kodu*, 5–6 (1930), 128.

³⁶ Mattisen, *Tartu rahu*, 213–214.

Pihkvas kohtuma (samal päeval kogunenud VK(b)P KK poliitbüroo otsustas pakkumise rahuläbirääkimisteks teha ka Lätile ja Leedule).³⁷

Eesti sõjaväe juhtkond ei pooldanud rahuläbirääkimisi, kartes rahutusi ja allumatust, ning soovitas pigem ära oodata, milliseks kujuneb Venemaa poliitiline olukord, sest polnud veel selge, kes kodusõjas peale jääb. Otsest läbirääkimistest keeldumist ei pidanud valitsus võimalikuks, sest see olnuks poliitiliseks argumendiks, et vabariiki juhivad sõjaõhutajad. Selliste argumentidega rahustati ka *Entente*'i esindajaid.³⁸

Ootamatult oleks läbirääkimiste takistuseks saanud Eesti sisepoliitilised probleemid seoses ametiühingute kongressiga. Ametiühingute Kesknõukogule anti teada, et siseministeerium keelab kategooriliselt igasuguste rahuteemaliste resolutsioonide vastuvõtmise ja riigikukutamise teemalised sõnavõtted. Juhtnõoride rikkumise korral ähvardati kongress laiali ajada.³⁹ Kuna nõudest kinni ei peetud, siis aetigi kongress laiali, Ametiühingute Kesknõukogu liikmed arreteeriti ja saadeti Eestist välja, lisaks lasti neist 26 Irboskas maha. Kas tahtlikult või ametkondade kooskõlastamatuse tõttu saatis Petrogradi Nõukogu esimees Zinovjev 3. septembril raadiogrammi, milles teatas, et vastuseks võetakse 26 "eesti kodanlast" pantvangi. Sellise ähvarduse järel otsustas Eesti rahudelegatsioon teha ettepaneku viia rahuläbirääkimised üle Petserisse. Tšitšerin vastas, et puudub igasugune seos Zinovjevi tegevuse ja rahuläbirääkimiste koha vahel; kui soovitakse neid Eestis pidada, siis eelistab Nõukogude Venemaa Tallinna või Tartut. Petseri olevat liiga lähedal sõjalinile. Tšitšerin avaldas kartust brittide ja Vene valgekaartlaste suhtes ka Nõukogude Venemaa delegatsioonile. Lõpuks jäadi ikka Pihkva juurde ning läbirääkimised pidid algama 16. septembril.⁴⁰

8. septembril toimus välisasjade rahvakomissariaadi kolleegiumi istung, kus kinnitati rahudelegatsiooni esimeheks Lev Krassin. 12. septembril andis asjade käigust Asutavale Kogule aru Jaan Poska. Ühtlasi kinnitati delegatsiooni koosseis eesotsas Ado Birgiga. Üheks eeltingimuseks seati, et rahuläbirääkimistesse kaasataks ka teised piiririigid. Asutava Kogu koalitsioon (Tööerakond, Rahvaerakond, ESTP) pani ette vormeli, et Eesti on seni pidanud sõda enesekaitseks ja seetõttu pole põhjust rahuettepanekust keelduda. Vastu ei olnud keegi, erapooletuks jäid neli saadikut.⁴¹

³⁷ Laaman, *Eesti iseseisvuse süünd*, 7, 727; Mattisen, *Tartu rahu*, 213–214, 216.

³⁸ Rosenthal, *Laidoner – väejuht*, 341.

³⁹ "Siseministri ja Politsei Peavalitsuse ülema kiri Ametiühingute Kesknõukogule 1919. aasta augustist", *Kodusõda ja välisriikide interventsioon Eestis 1918–1920*, I kd, 192.

⁴⁰ Mattisen, *Tartu rahu*, 216; Laaman, *Eesti iseseisvuse süünd*, 7, 730.

⁴¹ RA, ERA.31.1.608: Eesti Vabariigi rahusaatkonna volikiri rahuläbirääkimiste pidamiseks Vene Nõukogude Föderatiivse Sotsialistliku Vabariigiga, 13.09.1919; RA,

Kuna Eesti ei kavatsenud sel hetkel üksinda rahu sõlmida, informeeris Poska kiiresti Tšitšerini pakkumisest ka teisi Balti riike. 2. septembril tunnistas valitsus vajalikuks korraldada Balti riikide peaministrite kokkusaamine, arutamaks tekkinud poliitilist olukorda.⁴²

Balti liidu ja enamlastevastase ühisrinde idee

Nagu öeldud, ei esitanud Nõukogude Venemaa rahupakkumist ainult Eestile. See sai ühtlasi aluseks Balti konverentside ideele. Oluliseks peeti veel Soome kaasamist.⁴³ Esimene kohtumine toimus 10.–12. septembril Riias. Eesti valitsuse kava nägi ette Balti liidu sõjalist ühisrinnet ja majanduslikku koostööd. 12. septembril lepitati kokku, et järgmine koosolek toimub paari päeva pärast Tallinnas. 14.–15. septembril Tallinnas toimunud nõupidamisel osales mitteametlikult ka Soome, samuti *Entente*’i sõjalise missiooni esindaja Harry Pirie-Gordon. Peagi selgus, et Eesti oli ainuke, kes tõesti rahu soovis. Lätlased olid vastu, sest osa territooriumist, mida lätlased pidasid endale kuuluvaks, oli enamlaste kontrolli all. Soome pooldas esialgu vaherahu kehtimist ja nõudis *Entente*’ilt tagatisi. Kuna Leedu asus Läti ja Poola kontrolli all olevate territooriumite vahel, kus enamlastevastane rinne sisuliselt puudus, siis polnud ka nemad rahu tegemisest eriti huvitatud. Ka Poolal puudus esialgu otsene huvi rahu sõlmida. Lõpuks otsustati, et need, kes rahuläbirääkimise pakkumise vastu võtavad, teevad seda ühiselt. See põhimõte kinnitati ka Eesti seisukohaks läbirääkimistel Nõukogude Venemaaga.⁴⁴

ERA.31.1.43, l. 97–99: Valitsuse asjadevalitseja telegrammid Asutava Kogu juhatausele ja välisministrile 12.–13.09.1919. Vt ka Asutava Kogu protokollid nr. 59 (32), 12.09.1919 (Valitsuse teadaandmine läbirääkimiste kohta Nõukogude Venemaaga; Läbirääkimised ja üleminekuvormeli vastuvõtmine), *Asutava Kogu protokollid. 2. istungjärg: protokollid nr. 28–97* (Tallinn, Täht, 1920), v. 1448–1456.

⁴² RA, ERA.31.1.15, l. 47–47p: Valitsuse koosoleku protokoll nr. 59, 02.09.1919.

⁴³ Soome ei osalenud aktiivses sõjategevuses ning ei kiirustanud ka rahuleppe sõlmimise ega Balti riikidega sõjalis-poliitilise ühisrinde moodustamisega. 9. septembril andis Soome välisminister Rudolf Holsti Eesti Vabariigi esindajale Helsingis Oskar Kallasele teada Soome ametliku seisukoha, mille järgi ei tervitanud Soome Nõukogude Venemaa ja Eesti vahelist rahuolmimise ideed ning pidas vajalikuks kooskõlastada see kõigepealt *Entente*’i riikidega. Vt “Soome välisministri noot Eesti Vabariigi esindajale Helsingis 9. septembrist 1919”, *Kodusõda ja välisriikide interventsioon Eestis 1918–1920*, I kd, 205–206.

⁴⁴ Reigo Rosenthal, “Eesti Vabariigi juhtkonna välispoliitiline ja sõjaline strateegia Vabadussõjas”, *Tuna*, 3 (2013), 45; Heino Arumäe, “Soome de jure Eesti Vabariigile”, *Vikerkaar*, 12 (1994), 70–71; vt lähemalt “Eesti, Soome, Läti, Leedu pea- ja välisministrite konverentsi otsused 15. septembrist 1919”, *Kodusõda ja välisriikide interventsioon Eestis 1918–1920*, I kd, 206–207.

15. septembril toimus Tallinnas Läti, Leedu ja Eesti väejuhatuste esindajate kokkusaamine, kus põhiliseks aruteluteemaks oli neutraaltsooni moodustamine ühe rahuläbirääkimiste eeltingimusena. Samal päeval esitas Laidoner valitsusele märgukirja, milles avaldas kahtlust Nõukogude Venemaa soovide suhtes rahust kinni pidada. Nimelt polnud enamlased teinud erilist saladust, et rahu on ajutine ning lõppeesmärgiks on ikkagi “uue maailmakorra” kehtestamine. Kui juba rahutegemine oli plaani võetud, siis sooviti mitmeid julgeolekugarantiisid: Punaarmee tagasitõmbumine Petrogradi – Dno – Velikije Luki – Vitebski – Orša liinini,⁴⁵ Kroonlinnas oleva laevastiku interneerimine mõne neutraalse või *Entente*’i riigi sadamasse ning rahuläbirääkimiste kooskõlastamine kõikide piiriiriikide ja *Entente*’iga.⁴⁶

Samadel seisukohtadel olid ka Leedu ja Läti sõjalised esindajad. Kuna Leedul hakkasid süvenema konfliktid Poolaga, siis oli nende soov mitte lubada Minski – Mogiljovi – Vitebski neutraalvööndisse Poola vägesid, vaid et seal moodustataks Valgevene Vabariik.⁴⁷

Samal ajal hakkasid *Entente*’i riigid üle vaatama oma interventsiooni-plaane. Sõjalist sekkumist oma jõududega ei soovinud neist ükski. *Entente*’i vägede taandumine ei tähendanud veel Venemaa omapead jätmist ega rinde loovutamist Vene valgetele. Ühisrindesse üritati kaasata Vene impeeriumi äärealadel tekkinud Balti ja Taga-Kaukaasia riigid, Poola, Soome ja Ukraina. Lisaks nägi plaan ette veel Kuramaal formeeritava Pavel Bermonditi Läänearmee kasutamist. Lõpuks jõuti kokkuleppele, et Eesti, Läti, Leedu, Poola, Loodearmee ja Läänearmee ühine pealetung algab 15. septembril.⁴⁸

Rahuläbirääkimised Pihkvas

Läbirääkimised algasid Pihkvas 17. septembril. Delegatsiooni juht Ado Birk esitas Eesti põhiseisukoha, mille järgi pidas Eesti kaitsesõda ja rahu pidi kindlustama Eesti iseseisvuse, sõltumatuse ja julgeoleku.⁴⁹ Venemaa delegatsiooni juht Lev Krassin teatas alustuseks, et Nõukogude Venemaa

⁴⁵ Ülemjuhataja staabiülem Jaan Soots pakkus veel kaugemat liini: Volhovi jõgi – Ilmeni järv – Lovati jõgi.

⁴⁶ RA, ERA.31.1.43, l. 101–101p: Ülemjuhataja märgukiri valitsusele, 15.09.1919.

⁴⁷ RA, ERA.31.1.1567: Eesti, Läti, Leedu sõjavägede juhtide memorandum, 15.09.1919.

⁴⁸ RA, ERA.2124.1.741: Kokkulepe Eesti, Läti, Leedu, Poola, Loodearmee, Bermondit-Avalovi ja *Entente*’i sõjalise missiooni vahel, 26.08.1919.

⁴⁹ “Välisministri telegramm rahudelegatsioonile Pihkvas 17. septembrist 1919”, *Kodusõda ja välisriikide interventsioon Eestis 1918–1920: dokumente ja materjale 1918–1920*, II kd, peatoim K. Siilivask (Tallinn: Eesti Raamat, 1986), 209.

poliitika nimetamine imperialismiks on laim ja Nõukogude valitsus ei soovi kellelegi midagi vägisi peale suruda. Ühtlasi eeldas ta juba varem ajakirjandusele esitatud arvamuse kohaselt, et *Entente*'i riigid üritavad läbirääkimisi nurjata, ning avaldas kahtlust Eesti delegatsiooni koostöotahte suhtes, sest läbirääkimised olnud lihtsalt surve avaldamiseks *Entente*'ile.⁵⁰

Tundub, et osaliselt oli Nõukogude Venemaa esindajatel rahu sõlmimisega siiski tösi taga ja vähemalt alustuseks ei esitatud ka võimatuid nõudmisi. Näiteks soovis Vene pool otsekohe sõlmida vaherahu. Eesti delegatsiooni küsimuse peale, kas selline ettepanek on tehtud ka teistele Läänemere-äärsetele riikidele, vastati jaatavalt, kuid vastust polevat veel tulnud. Poolaga olla läbirääkimisi juba peetud, kuid need olnud poolakate poolt katkestatud. Eesti pool andis edasi soovi sõlmida Nõukogude Venemaaga rahu, kuid ainult koos teiste piiririikidega. 18. septembril esitas Birk ettepaneku rahuläbirääkimised edasi lükata, kuniks on saabunud vastus Läti, Leedu, Soome ja Poola valitsustelt.⁵¹ Sellega olid läbirääkimised lõppenud enne, kui need õieti alata jõudsid. Vene pool sai igal juhul selge sõnumi, et Eesti jääb ka edaspidi arvestama *Entente*'i seisukohtadega ega sõlmi rahu üksinda. Kuigi midagi kokku ei lepitud, olid *Entente*'i reageeringud vähemalt ametlikes avaldustes üsna kriitilised. Samal ajal puudusid liitlastel ühtsed seisukohad ja see, mida ametlikult väideti, omandas mitteametlikes vestlustes hoopis teise sisu.

Kokkuvõttes saab öelda, et Eesti valitsusel mingeid reaalseid plaane läbirääkimistel polnudki. Läbirääkimisi peeti pigem informatsiooni hankimiseks Nõukogude Venemaa plaanide kohta, avaliku arvamuse rahustamiseks ning aja võitmiseks. Oli ju 26. augustil *Entente*'i sõjalise missiooniga Riias jõutud kokkuleppele ühisrinde avamise suhtes enamlaste vastu, millest lahti ei öeldud, ja Laidoner kinnitas 9. septembril *Entente*'i esindajatele, et plaan on endiselt jõus, sõltumata läbirääkimistest.⁵² Ka läks delegatsioon Pihkva poole teele vaid deklaratiivsete sõnumitega. Konkreetseid nõudmisi ei arutatud vähemalt ametlikul tasandil ka valitsuses ega Asutavas Kogus. Lisaks polnud juttu ka sellest, mis saab Loodearmeest. Tõenäoliselt

⁵⁰ "Väljavõte Nõukogude delegatsiooni juhi L. Krassini sõnavõtust 17. septembrist 1919", *Kodusõda ja välisriikide interventsioon Eestis 1918–1920: dokumente ja materjale 1918–1920*, II kd, 208.

⁵¹ Vt lähemalt V. Koch, "Eesti-Vene esimene rahukonverents Pihkvas. Sõja lõpetamise katse 1919. a. septembris", *Kaitse Kodu*, 5–6 (1930), 129–132; R. Kangro-Pool, "Septembri rahukonverents Pihkvas 1919. a.", *Vabadussõja Lood*, 6 (1937), 162–164.

⁵² Vt "Ülemjuhataja J. Laidoneri telegramm *Entente*'i sõjalisele missioonile 9. septembrist 1919", *Kodusõda ja välisriikide interventsioon Eestis 1918–1920*, II kd, 205.

oli läbirääkimiste algatamine vähemalt osaliselt vihje ka *Entente*'i riikide valitsustele, et lõpmatuseni ei saa nad seisukoha võtmisega venitada.

29. septembrist kuni 1. oktoobrini Tartus toimunud II Balti konverentsil ei suudetud edasistes ühistegevustes kokku leppida ning kohtumise tulemiks oli vaid 4. oktoobril saadetud Eesti, Läti ja Leedu ühine raadiogramm Tšitšerinile, et rahuläbirääkimisi ollakse valmis alustama 25. oktoobril. Kuigi midagi otseselt kokku ei lepitud, jäi ka Tartus püsima seisukoht, et eraldi rahu ei tehta. Tartu konverentsi ebamäärased otsused näitasid veel kord, et Balti riigid soovisid ära oodata Judenitši Loodearmee pealetungi tulemusel.⁵³

Läbirääkimiste taasalustamine

Olgu öeldud, et 26. augustil *Entente*'i survele kokku lepitud Eesti, Läti, Leedu, Poola, Loodearmee ja Bermonditi ühisest pealetungist sellisel kujul asja ei saanud ja edasised läbirääkimised osutusid pigem omavaheliseks kemplemiseks.⁵⁴ Lätis kulmineerusid vaidlused pealetungi asemel Bermonditi katsega võimu haarata, mis sidus Läti väed mitmeks kuuks siserindel. Samuti tõi see kaasa Eesti lõunarinde vägede ümberpaiknemise.⁵⁵ Oma osa täitis siiski Loodearmee pealetungiga Petrogradile, mida toetas ka Eesti.⁵⁶

Samas oli Eesti järgmine kõik üsna huvitav, sest paralleelselt Loodearmee pealetungiga plaaniti ikkagi läbirääkimistega jätkata. Sellel oli mitu põhjust: esiteks sisepoliitilised vajadused; teiseks hakkas *Entente*'i abi (st krediit) kokku kuivama ja mingit tunnustust sealt valgete toetamise eest loota polnud ning kolmandaks ei soovinud Eesti ka valgete võitu. 7. oktoobril eraldas valitsus rahuläbirääkimiste eeltööde komisjonile krediidiks 200 000 marka.⁵⁷ 15. oktoobril 1919, kui Loodearmee pealetung Petrogradi suunas edenes vägagi edukalt, saatis Eesti välisministri kohusetäitja Ants Piip Nõukogude Venemaa välisasjade rahvakomissar Tšitšerinile raadiogrammi, milles avaldas umbmäärast soovi läbirääkimistega

⁵³ Vt "Balti riikide ja Soome pea- ja välisministrite II konverentsi otsused 29. septembrist kuni 1. oktoobrini 1919", *Kodusõda ja välisriikide interventsioon Eestis 1918–1920*, II kd, 218–219.

⁵⁴ Bermondit nõudnud muu hulgas võimalikult laia rinnet Moskva peale suundumiseks. Leedu soovis end pealetungil poolakate ette kiiluda, kellega neil olid territoriaalsed vaidlused. Ka Eesti ja Läti vahel oli ilmselgeid pingeid. Näiteks Eesti soovis lahti saada rindelõigust Ida-Lätis, kuid olulisemad olid piiriprobleemid ja Läti asutuste sisseseadmise katsed Eesti poolt hõivatud aladel.

⁵⁵ Vt Peeter Kaasik, "Sõda Bermonditiga: Eesti vaatenurk", *Tuna*, 3 (2018), 73–89.

⁵⁶ Vt lähemalt Reigo Rosenthal, *Loodearmee* (Tallinn: Argo, 2006), 414–501.

⁵⁷ RA, ERA.31.1.13, l. 241: Vabariigi valitsuse protokoll nr. 72, 07.10.1919.

jätkata, “vastavalt rahvaste enesemääramise õigusele”. Tingimuseks seati neutraalse territooriumi moodustamine Punaarmee ja Eesti vägede vahel ning enamliku propaganda lõpetamine Eesti suunal. Esmajärjekorras avaldas Eesti aga soovi jõuda kokkuleppele pantvangide vahetamise küsimuses. Pealetungi ajal rahuplaaniga välja tulla polnud küll veenev, aga mingit selget rahuplaani tegelikult polnudki.⁵⁸

Nõukogude Venemaa süüdistas omalt poolt mõistagi Eestit, et see oli olnud 1919. aasta septembris läbirääkimisi pidades silmakirjalik, kuna osales seejärel Loodearmee pealetungil, kuid edasisi läbirääkimisi see otseselt ei takistanud.⁵⁹ Igal juhul saabus juba 19. oktoobril Nõukogude diplomaadi Maksim Litvinovi nimel raadiogramm, milles teatati Nõukogude Venemaa valmisolekust vahetada pantvange.⁶⁰ 22. oktoobril andis Lenin välisasjade rahvakomissarile Georgi Tšitšerinile korralduse alustada ühtlasi rahuläbirääkimistega. Samal päeval saatis too raadiogrammi, milles kinnitas, et Nõukogude Venemaa poolt jäävad rahu küsimuses jösse varem tehtud pakkumised.⁶¹

Eesti valitsusel polnud sel hetkel siiski veel kindlat kava rahuläbirääkimistega alustada. 25. oktoobril saatis Eesti välisministri kohusetäitja Ants Piip vastuse, et rahuläbirääkimiste vastu pole Eestil midagi, kuid enne on vaja saavutada kokkulepe teiste Balti riikidega.⁶² Selle kinnitas üle 8. novembri telegramm, kus teatati, et Tartus kogunevad 9. novembril Balti riikide esindajad, et Venemaaga peetavate läbirääkimiste küsimuses lõplikult kokku leppida. Esialgu soovis Eesti pool läbirääkimisi vangide vahetamiseks. Selleks kutsus Eesti välisminister Nõukogude Venemaa delegatsioon 17. novembriks Tartusse.⁶³ 10. novembril avaldas Tšitšerin veel kord nõrdimust Eesti valitsuse siiruse küsimuses, kuid kinnitas, et Nõukogude

⁵⁸ RA, ERA.495.10.109, l. 64–67: Ülemjuhataja Staabi sõjategevuse päevaraamat (02.08.1919–01.04.1920), 14.10.1919.

⁵⁹ Nõukogude Venemaa välispoliitilise seisukoha võtab kokku välisasjade rahvakomissari raadioläkitus “Inglismaa, Prantsusmaa ja Eesti töölistele” (30.10.1919). See, et läbirääkimistest oldi huvitatud, viitab, et vastutus Eesti osalemise eest pandi põhiliselt “rahvusvahelisele imperialismile” ehk *Entente*’ile, kes ei soovinud “käsi määrada” ja kasutatavat pettuse, ähvarduste ja hirmutamisega Nõukogude Venemaa vastu impeeriumi äärealade rahvaid. Vt *Kodusõda ja välisriikide interventsioon Eestis 1918–1920: dokumente ja materjale 1918–1920*, II kd, 226–229.

⁶⁰ RA, ERA.31.1.40, l. 3: Välisministri kt kiri valitsusele, 20.10.1919.

⁶¹ RA, ERA.957.10.46, l. 5: Nõukogude Venemaa välisasjade rahvakomissari raadiogramm nr. 815, 22.10.1919; Mattisen, *Tartu rahu*, 270–271.

⁶² RA, ERA.31.1.43, l. 107: Eesti välisministri kt raadiogramm Nõukogude Venemaa välisasjade rahvakomissarile 25.10.1919.

⁶³ RA, ERA.2124.1.22, l. 233–233p: Eesti välisministri raadiogramm nr. 869 Nõukogude Venemaa välisasjade rahvakomissarile, 08.11.1919.

valitsus jääb oma rahusoovile kindlaks ning 17. novembril saadetakse Tartusse välisasjade rahvakomissariaadi kolleegiumi liige Maksim Litvinov.⁶⁴

Litvinov ja Eesti välisministri kohusetäitja Piip kohtusid Tartus 17.–19. novembril 1919. Mitteametlikult andis Litvinov teada, et Nõukogude Venemaa on valmis sõda lõpetama ja on nõus Eesti poole vastutulekul vahe-rahulepingule kohe alla kirjutama. Üheks nõudmiseks oli Soome lahe neutraaltsooniks kuulutamine – Eesti pidi tagama, et Briti laevastik ei ohustaks edaspidi enam Petrogradi. Eesti ei saanud selles küsimuses tegelikult midagi lubada ja sellest sai ilmselt aru ka Litvinov. Neutraaltsooni pidas Litvinov vajalikuks ainult vahe-rahajaks. Ühtlasi andis ta mõista, et kui Eesti valitsus on vahe-rahajest huvitatud, siis jääb ta Eestisse läbirääkimisi pidama.⁶⁵

Nagu öeldud, polnud Eesti valmisolek läbirääkimisi pidada tingitud ainult üldisemast soovist sõda lõpetada. Paralleelselt rahuläbirääkimiste taasalustamisega pingestus ka Eesti sisepoliitiline olukord, milles oli oma osa Nõukogude Venemaalt lähtuval rahupropagandal. Oktoobri teisel poolel alustasid ametiühingud ja töölisanemad üldstreikide organiseerimist. Sisepoliitiliselt kattus üldstreik ka valitsuskriisiga ning 18. novembril esitas Otto Strandmani valitsus tagasiastumispalve. Samal päeval kinnitas Asutav Kogu uue Jaan Tõnissoni valitsuse koosseisu.⁶⁶

19. novembril võttis vastset ametisse astunud Tõnissoni valitsus vastu otsuse, et rahuläbirääkimisi jätkatakse koos Soome, Läti ja Leeduga. Juba samal päeval andis Ants Piip Tartust teada, et Läti ja Leeduga pole võimalik eespool toodud põhjustel kokkulepet saavutada. Nii otsustas valitsus hilisõhtusel istungil, et kuigi ka teiste riikide kaasamine oleks rahuläbirääkimistel vajalik, on valitsus valmis läbirääkimisi pidama ka iseseisvalt. Ühtlasi otsustati, et läbirääkimistega alustatakse 1. detsembril 1919.⁶⁷

Nii lagunes Balti liidu idee juba Vabadussõja ajal ja seda ei õnnestunud teoks teha ka hiljem. Rahu küsimuses peeti Tartus ainult mitteametlikke vestlusi ja läbirääkimised toimusid vangide vahetamise küsimuses (ka Leedu ja Läti esindajatega) ning sõlmiti ka vastav leping.⁶⁸

⁶⁴ RA, ERA.2124.1.22, l. 153–154: Nõukogude Venemaa välisasjade rahvakomissari raadiogramm Eesti välisministrile, 10.11.1919.

⁶⁵ RA, ERA.957.11.60, l. 98–103: Välisministri kohusetäitja A. Piibu telegrammid peaja välisministrile ning ülemjuhatajale, 18.–19.11.1919.

⁶⁶ *Eesti Vabadussõja ajalugu. II, Kaitsesõda piiride taga ja lõpuvõitlused*, 368–370.

⁶⁷ Mattisen, *Tartu rahu*, 292.

⁶⁸ RA, ERA.957.11.60, l. 99–100p: Ants Piibu telegrammid välisministeeriumiga, 18.11.1919.

Vaherahu küsimused tulid arutlusele veel 21.–22. novembril Tallinnas Litvinovi kohtumisel peaministri Jaan Tõnissoni ja välisministri Ado Birgiga ning valmis eelkõkkulepe, mis pidi jõustuma, kui Moskvast saabub sellekohane kinnitus. See jäi tulemata ja Punaarmee jätkas pealetunge Narva rindel.

Formaalselt sai kaalukeeleks Loodearmee olemasolu. Juba 6. novembril oli Venemaa Kommunistliku Partei KK poliitbüroo võtnud vastu otsuse, mille järgi anti Punaarmeele vajaduse korral vabad käed Eesti piiride ületamisel, kui Loodearmeel lubataks Eestisse taganeda. Otsusest teavitati ka Eesti valitsust.⁶⁹

Mida teha Loodearmeeaga?

Niisiis kujunes edasiste läbirääkimiste üheks kaalukeeleks Loodearmee olemasolu. Avalik arvamus oli Petrogradi pealetungil äpardunud ja lagunemise algaasid Loodearmee edasise toetamise vastu, millega Eesti valitsus pidi arvestama. Eesti ülemjuhatus pidas omakorda vajalikuks, et Loodearmee hoiaks enda käes osaliselt Venemaa territooriumit Narva jõest idas, umbes samades piirides, kui enne pealetungi algust.⁷⁰ Kuna Loodearmeed ei saanud jätta Narva jõe idakaldale vastu täielikule hävingule, sest see oleks põhjustanud korvamatut mainekahju, millele Laidoner oma korraldustes ka korduvalt viitas, otsustati mõõdukama lahenduse kasuks. 10. novembril otsustas Asutava Kogu välisasjade- ja riigikaitsekomisjoni ühine istung, et Eesti riikluse huvides on Loodearmee ja Loodevalitsuse tegevuse lõpetamine. Otsustati, et juhul kui Loodearmee taganeb üle Narva jõe, see interneeritakse.⁷¹ 11. novembril võttis Eesti valitsus vastu teise sarnase otsuse, et Narva jõe ületamisel tuleb Loodearmee väed desarmeerida, kuid endistesse liitlastesse tuli suhtuda lugupidamisega. Viidati Loodearmee suutmatusele moodustada Eesti ja Nõukogude Venemaa vahel “vahe-riiki” ning sellele, et suurem osa Loodearmee juhtkonnast oli Eesti riigi vastu vaenulikult meelestatud. Loodearmee ei tohtinud Eestis säilitada mingit baasi tulevaseks tegevuseks enamliku Venemaaga. Eesti väed ei pidanud edaspidi andma mingit toetust Loodearmeele oma riikliku moodustise loomiseks Narva jõest idas. Eestisse taanduvad loodearmeelased

⁶⁹ Mattisen, *Tartu rahu*, 291, 305; vt ka William Tomingas, *Mälestused* (Tallinn: Olion, 1992), 149–155.

⁷⁰ RA, ERA.2124.1.52, l. 75–75p: 1. diviisi ülema telegramm nr. 669 ülemjuhatajale, 08.11.1919 (ülemjuhataja resolutsioon 08.11.1919).

⁷¹ RA, ERA.31.1.130, l. 83; Asutava Kogu välisasjade ja riigikaitse komisjoni ühise koosoleku protokoll, 10.11.1919.

tuli kohe interneerida.⁷² Valitsuse 14. novembri otsuse alusel tuli Loodearmee võitlejaid käsitleda riiki sisenemisel samadel alustel teiste välisriikide kodanikega.⁷³ Olgu öeldud, et interneerimisnõue polnud siiski väga konkreetne ning need, kes soovisid võitlust Eesti armee koosseisus jätkata, selle võimaluse osaliselt ka said.⁷⁴

Loodearmeele antud vastustes armee interneerimise kohta eriti ei salastatud.⁷⁵ Peamise põhjusena toodi esile, et demoraliseerunud Loodearmee polnud rindel kasu ning tuhandete relvastatud meeste viibimine Eesti tagalas oleks kujutanud julgeolekuohtu. Ei varjatud sedagi, et Loodearmee toetamisel ei nähtud suurt mõtet ka välispoliitiliselt, kuna ei Aleksander Koltšak, Anton Denikin ega Pariisis asuv valgete “poliitiline nõukogu” ei tahtnud midagi teada Eesti riiklikust iseseisvusest ning Loodearmee olemasolu ainult takistas rahuläbirääkimisi.

Loodearmee juhtkond mõistagi ei nõustunud sellise asjade käiguga ja üritas esialgu väljapääsu leida Loodearmee allutamises Eesti ülemjuhatusle. 19. novembril 1919 esines ka kindral Nikolai Judenitši poolt Loodearmee ajutiseks juhatajaks määratud kindralleitnant Aleksander Rodzjanko palvega võtta armee Eesti ülemjuhatusle alla ning anda Loodearmee käsutusse suurem tagalapiirkond, et see saaks oma võitlusvõime taastada.

Laidoneri eesmärgiks oli Eesti piiride kaitse, sest 1919. aasta novembri keskpaigas polnud rahu sõlmimine Nõukogude Venemaaga veel kaugeltki kindel. Samas puudus tal volitus seda küsimust iseseisvalt otsustada ning ta soovitas pöörduda otse Eesti valitsuse poole. Valitsus saatis 15. novembril küsimuse arutamiseks Asutava Kogu välisasjade komisjonile, kus ühtset seisukohta ei võetud. Samal päeval otsustas valitsus lõplikult, et Eestisse taganevalt Loodearmeele võetakse relvad ära ja armee likvideeritakse. Samas lubas valitsus Narva jõe idakaldal olevatel Loodearmee vooridel ja sõjapõgenikel Eestisse siseneda. 16. novembril andis Laidoner Judenitšile teada, et on andnud 1. diviisi ülemale korralduse jätta relvad alles nendele

⁷² RA, ERA.31.1.130, l. 86, 87: Vabariigi valitsuse otsus 11.11.1919; RA, ERA.495.10.109, l. 99p–100: Ülemjuhataja Staabi sõjategevuse päevaraamat (02.08.1919–01.04.1920), 12.11.1919.

⁷³ RA, ERA.31.1.13, l. 257: Vabariigi valitsuse koosoleku protokoll nr. 87, 14.11.1919.

⁷⁴ Näiteks Narva jõe ülemjooksul olevale 1. jalaväepolgu II pataljonile anti 14.11.1919 korraldus, et kui Loodearmee üksused surutakse üle Narva jõe, siis nendele allüksustele, mis näitavad üles valmidust võitlust jätkata, tuleb seda ka võimaldada. Küll tuli välis- tada see, et relvastatud ja demoraliseerunud loodearmeelased sisemaa poole valguksid. Vt RA, ERA.2124.1.52, l. 152: 1. diviisi staabiülemale telegramm nr. 791 1. jalaväepolgu II pataljoni ülemale, 14.11.1919.

⁷⁵ RA, ERA.2124.1.22, l. 221: vt nt Ülemjuhataja telegramm nr. 5336 Judenitšile, 16.11.1919.

väeosadele, kes pole demoraliseerunud ning soovivad võitlust jätkata. Need väeosad oleksid allutatud operatiivselt 1. diviisi ülemale.⁷⁶

15. novembril esitas 1. diviisi ülem *Entente*'i esindajate juuresolekul Jude-nitšile tingimused Loodearmee Eestisse taganemiseks. Järgmisel päeval võttis Judenitš need vastu ja 17. novembril kinnitas need ka Laidoner. Loodearmeelased pidid tunnistama Eesti valitsuse poolt nende suhtes antud korraldusi ja nõudeid. Eestisse tuli esmajoones saata isikud, kes polnud lahingüksuste juures hädavajalikud. Eestisse saabunud põgenikud ei tohtinud liikuda piirist kaugemale kui 25 km. Relvad, laskemoon ja sõjavaru-stus tuli ära anda. Muu varustus, toiduained ja hobused pidid üksuste juurde jääma.⁷⁷ 19. novembril moodustati valitsuse juures Loodearmee likvideerimise küsimusega tegelev komisjon, mille koosseisu kuulusid sõja-, välis-, teede- ja siseministeriumi ning ülemjuhataja esindajad.⁷⁸ Eeltooduga oli põhimõtteline otsus Loodearmee asjus küll tehtud, kuid Eesti jättis endale piisavalt ruumi edasisteks läbirääkimisteks. Ka viidati *Entente*'ile, et nad oma protežee Loodearmee küsimuses midagi kiiresti ette võtaksid.

Tartu rahuläbirääkimiste algus 1919. aasta detsembris

26. novembril määras Eesti valitsus rahuläbirääkimisi juhtima Asutava Kogu väliskomisjoni esimehe Jaan Poska. Viimane oli koostanud Eesti delegatsioonile 24-punktilise ettepanekute kava, võttes aluseks Ants Piibu ja välisministeeriumi juriidilise konsultandi Rein Eliaseri 1919. aasta oktoobrist pärineva projekti "Rahulepingu peaalused". 1. detsembril kiitis valit-sus kava heaks.⁷⁹

27. novembril teatas välisminister Ado Birk raadiogrammiga Nõukogude Venemaa välisasjade rahvakomissarile Georgi Tšitšerinile veel kord valmisolekust alustada 2. detsembril Tartus rahuläbirääkimistega ning andis ühtlasi teada, et sellest on informeeritud ka Lätit, Leedut ja Soomet. Nõukogude delegatsioonile pakuti rinde ületamise kohana Pihkva-Irboska maanteel olevat Krasnaja Repka küla. Raadiogrammis paluti ka esitada Nõukogude Venemaa delegatsiooni koosseis ning rindejoone üle-tamise täpne aeg. 29. novembri raadiogrammiga andis Tšitšerin teada

⁷⁶ Rosenthal, *Laidoner – väejuht*, 413, 425, 432–433.

⁷⁷ RA, ERA.2124.1.52, l. 190–191p: Usloviya propuska obozov S.-Z. armii cherez reku Narvu v Ėstoniyu, 15.11.1917.

⁷⁸ RA, ERA.2315.1.32, l. 356: Valitsuse asjadevalitseja telegramm sõjaministrile, 20.11.1919.

⁷⁹ Mattisen, *Tartu rahu*, 306–307.



Joonis 2. Ajakirjanikud Tartu rahulepingu sõlmimise ajal Tartus. RA, EFA.3.o.52361

delegatsiooni koosseisu. Kuna teiste piiririikide teated hilinesid, siis lepiti kokku, et rahukonverents alustab tööd 5. detsembril.⁸⁰

Novembri lõpuks oli selge, et Läti, Leedu ja Soome delegatsioonid ühisel rahuläbirääkimistel ei osale, vähemalt mitte ametlikult.⁸¹ Eesti esindaja Riias Theodor Tallmeister andis edasi Läti valitsuse 29. novembri seisukoha, et läbirääkimisi peetakse “põhimõtteliselt õigeks”, kuid aeg pole selleks Läti jaoks sobiv. Küll lubati Tartusse saata kolm vaatlejat,⁸² kes jõudsid kohale 5. detsembril. Eesti delegatsioonile teatati ametliku põhjendusena, et rahuläbirääkimisi takistab vajadus lõpetada kõigepealt sõjategevus Pavel Bermondiga (kelle sõjajõud olid juba Lätist välja surutud). Tegelikult oli põhjuseks *Entente*’i surve ja lätlased otsustasid olukorras, kus Latgale oli veel Punaarmee kontrolli all, vastuolusid mitte tekitada. Latgale hõivamiseks loodeti Poola abile, kes oli sel hetkel kindlalt rahutegemise vastu. Soome oli läbirääkimistest ning oma delegatsiooni saatmisest juba varem keeldunud. Hiljem kandis sõjaminister August Hanko Helsingist ette, et selle taga olnud *Entente*’i surve (täpsemalt küll soovimatus Soome nõudmistega

⁸⁰ RA, ERA.2124.3.1153, l. 6: R. Rubach, “Tartu rahu ja Balti konverentsid” (1936).

⁸¹ RA, ERA.495.10.13: vt nt Ülemjuhataja, peaministri ja välisministri telegrammid, 19.–20.11.1919.

⁸² RA, ERA.495.10.7, l. 236: Eesti esindaja Riias ettekanne välisministrile, 26.11.1919.

arvestada). Leedu seisukohad olid kõige umbmäärasemad, sest nende konflikt oli hetkel pigem seotud sakslaste (sh Bermondti jõud) ja Poolaga.⁸³

Rahukonverentsi esimene plenaaristung algas 5. detsembri ennelõunal. Jaan Poska avaldas avakõnes lootust, et Pihkvas katkenud läbirääkimised viivad nüüd kahepoolse kokkuleppeni. Ta rõhutas, et kuigi Eesti oleks eelistanud pidada läbirääkimisi koos naaberriikidega, siis vastastikuste erimeelsuste tõttu see ei õnnestunud. Eesti pool seadis esiplaanile vahe-rahulepingu sõlmimise ja Eesti sõltumatuse tunnustamise.⁸⁴

Kui Poska kõne oli üldsõnaline, siis kaugelt samaga ei vastanud vastaspoole delegatsiooni juht Lev Krassin. Ta alustas süüdistustega, et Eesti oli osalenud vaatamata Nõukogude Venemaa "siirastele rahuplaanidele" Loodearmee sügispealetungil. Ühtlasi viitas ta Loodearmee jätkuvalle olemasolule ning Eesti valitsuse tegevuse umbmäärasusele küsimuse lahendamisel. Igal juhul rõhutati kohe, et Eesti on ebausaldusväärne läbirääkimispartner ning see annab Nõukogude Venemaale õigustuse rahuläbirääkimiste ajal pealtunge jätkata. Kuna rindeolukord oli hea, siis võimaldas see Krassin hinnangul rahutingimusi neil dikteerida. Seejuures eeldas Krassin, et vaherahuettepaneku esitab Eesti pool.⁸⁵ Samal istungil esitas Nõukogude Venemaa ka oma pakkumised: lepingu osapoolte vastastikune iseseisvuse ja sõltumatuse tunnustamine; sõjategevuse lõpetamine ja väljaspool oma territooriumit asuvate vägede väljaviimine; Eesti lahtiütlemine igasugustest lepingutest Vene valgetega ja Loodearmee desarmeerimine; diplomaatilis-, konsulaar- ja kaubandussuhete sisseseadmine; posti- ja telegraafilepingu sõlmimine; raudteevedude taastamine ja transiitvedude korraldamine (sh transiitsooni loomine Nõukogude Venemaa veostele); Nõukogude Venemaa toetamise eest vahistatud isikutele amnestia kindlustamine.⁸⁶

Eesti delegatsiooni 5. detsembri õhtusel koosolekul viitas Poska sellele, et Eesti pool seaks end vaherahuettepanekuga *Entente*'i silmis halba valgusesse. Samuti kardeti, et teine pool võib seda käsitleda nõrkuse ilminguna. Kolmandaks oleks vaherahu sõlmimise esiplaanile seadmine motivatsiooniks naaberriikide kaasamiseks läbirääkimistesse, kes kõik olid seni rahulepingu sõlmimise suhtes eitaval seisukohal. Rahulepingu projekti

⁸³ RA, ERA.2124.3.543, l. 5: Eduard Laamann, "Tartu rahu sõjaline külg"; Mattisen, *Tartu rahu*, 311. Vt ka Kaarel R. Pusta, *Saadiku päevik* (Tallinn: Olion, 1992), 63.

⁸⁴ Rubach, "Tartu rahu ja Balti konverentsid", 6.

⁸⁵ RA, ERA.957.10.27: Rech' Predsedatelya Delegatsii Rossiiskoi Sotsialisticheskoi Federativnoi Respubliki tov. Krasina pri otkrȳtii mirnȳh peregovorov v zasedanii ot 5-go dekabrya 1919 goda v Yur'ëve-Tartu.

⁸⁶ Mattisen, *Tartu rahu*, 325; vt ka RA, ERA.495.10.7, l. 240–241: Teadaanne ajakirjandusele nr. 1, 05.12.1919.

arutamist siiski ei välistatud. Küll nõudis delegatsiooni liige kindralmajor Jaan Soots algsest, et sellele lisataks jõustumispiirangud (st leping jõustub siis, kui kõik Balti riigid on rahulepingu sõlminud). Lõpuks otsustati, et kui Nõukogude Venemaa jääb oma nõudmise juurde rahu sõlmimiseks ja jätab vaherahu sõlmimise initsiatiivi Eestile, siis tuleks selleks paluda eraldi valitsuse otsust.⁸⁷

Kuna oli selge, et Eesti ei soovi *Entente*'iga senisest veel suuremaid vastuolusid, siis andis järele ka Nõukogude pool. 6. detsembri istungil nõustus Nõukogude Venemaa delegatsioon ühepoolselt tunnustama Eesti sõltumatust, samaaegselt vaerahulepingu kehtestamisega. Vastutasuks nõuti seda kindlamalt n-ö julgeolekutagatise ja vaerahu eeltingimuseks seati, et Eesti territooriumist ei saaks platsdarmi tulevaseks rünnakuks Nõukogude Venemaa vastu.⁸⁸

7. detsembril võttis Eesti valitsus vastu otsuse, millega rahudelegatsiooni kohustati pidama läbirääkimisi vaerahu üle. Rahuleping pidi olema kooskõlas *Entente*'i ja Nõukogude Venemaa omavaheliste suhetega. Kõik nõudmised, mis võinuks Eesti ja *Entente*'i suhteid rikkuda, tuli tagasi lükata. Vältimaks spioneerimist ja hoidmaks sidekanaleid kontrolli all lisati otsusesse punkt, et telegraafi-otseühendus Tartu ja Moskva vahel seatakse sisse alles pärast vaerahu sõlmimist.⁸⁹

Kokkuvõtteks

Sissejuhatuses on viidatud üsna laialt levinud arusaamale, et Vabadussõda saab käsitleda täiesti eraldiseisva konfliktina. On üsna keeruline suruda Vabadussõja käsitlust kitsamasse raamistikku, tõlgendades Eesti ja Nõukogude Venemaa sõda lahus laiemast jätkusõdade ahelast. Kui välistada, et Eesti oli aktiivne osaline Vene kodusõja rindel, kaotab mõtte Nõukogude Venemaa põhiline nõue – Loodearmee toetamise lõpetamine Eesti poolt. Niisiis tuleks Tartu rahuläbirääkimisi vaadelda senisest natukene laiemas kontekstis. Kui aprillis, juulis ja augusti alguses Nõukogude Venemaa

⁸⁷ RA, ERA.957.10.26, l. 7–15: Eesti rahudelegatsiooni nõupidamiste protokollide raamat: protokoll nr. 2, 4. detsembrist 1919 (öhtune koosolek) ja protokoll nr. 3, 5. detsembrist 1919; RA, ERA.957.10.8, l. 5–5p: Eesti rahudelegatsiooni sekretäri telegramm välisministrile, 06.12.1919.

⁸⁸ RA, ERA.957.10.28, l. 13–50: Protokol N 2 zasednie konferentsii 6-vo dekabrya 1919 goda; vt ka RA, ERA.957.10.12, l. 3: Teadaanne ajakirjandusele nr. 2: “Väljavõte Välisasjade rahvakomissariaadi 1919/1920. a. aastaaruandest VIII nõukogude kongressile”, *Kodusõda ja välisriikide interventsioon Eestis 1918–1920*, II kd, 299–301.

⁸⁹ “Väljavõte Eesti Vabariigi valitsuse koosoleku protokollist 07.12.19”, *Kodusõda ja välisriikide interventsioon Eestis 1918–1920*, II kd, 265.

tehtud ebamääraseid rahupakkumisi võib mõista ka pinna sondeerimisenä rahupropaganda toel, siis alates augusti lõpust tehti juba konkreetsemaid ettepanekuid.

Tartu rahuläbirääkimiste seos 1919. aasta novembris toimunud lahingutega on kaudne ja viimased ei tinginud otseselt läbirääkimisi, mis olid kestnud juba mõnda aega. Rahu tegemist soovis novembris selgesõnalisemalt Nõukogude Venemaa, samas kui ka sõjaline initsiatiiv oli selgelt Punaarmee käes (Nõukogude Venemaa esimese ametliku rahupakkumise taust augusti lõpus oli üldjoontes sama). Mõistagi andis see parema lähte-positiooni, et oma nõudmised läbi suruda. Tartu rahuläbirääkimiste Vene delegatsiooni juhi Lev Krassini üsna riikakat avakõnet toetas tõepoolest ka Punaarmee pealetung Narva rindel. Lisaks rõhutati selgelt, et nõudmised dikteerib n-ö tugevam pool. Kui Eesti esindajad sellele ei reageerinud ja tekkis oht, et Eesti võib läbirääkimised sootuks lõpetada, tõmmati kohe tagasi ja Nõukogude Venemaa nõustus juba läbirääkimiste alguses tunnustama ühepoolsest Eesti sõltumatust. Eesti delegatsioon küll ei dikteenud läbirääkimisi, kuid põhinõudmistes, milleks olid ühepoolne sõltumatuse tunnustamine ja Eesti valitsuse sõjalis-strateegilisi soovide arvestav piirilepe, suuremaid järeleandmisi ei tehtud. Kindlasti polnud Eesti sõjaline võimsus see, mis sundis Nõukogude Venemaad korduvalt Eestile rahuettepanekuid esitama. Tõenäoliselt hindasid enamlased olukorda realistlikult ja taipasid, et Eesti ei kujuta Nõukogude Venemaale üksinda mingit ohtu. Vastupidi, Eesti avalikkuses valitses üldine vastumeelsus Venemaal sõdimise ja eriti Vene valgete toetamise suhtes, mis ilmselt polnud teadmata ka enamlastele.

Omaette probleemiks rahuläbirääkimistel oli Eestile mõistagi *Entente*'i suhtumine. Eesti ei saanud nende nõudmisi ignoreerida, sest tulevane rahvusvaheline tunnustus sõltus suuresti just Esimese maailmasõja võitjariikidest. *Entente*'i riigid pidid omakorda arvestama majandusliku olukorra ja oma kodanike arvamusega, mis oli üldiselt sõjavastane, ning seetõttu oli valgete ja piiririikide edasine abistamine üsna küsitav. See võimaldas Eestil laveerida. Vastuseis hakkas vähehaaval ka laiemalt murenema, eriti Briti valitsusringkondade poolt, kus järjest tugevnes arusaam, et vähemalt esialgu tuleb leppida enamliku Venemaa olemasoluga.

Kokkuvõtteks tuleks muidugi rõhutada, et eelnev ei tõesta kaugeltki enamlaste rahumeelseid plaane, vaid olukorrast tingitud käitumist. Sõda oli venima jäänud, majandus oli kaoses. Punaarmeed ja selle varustamist hoidsid koos vaid drakoonilised meetmed. Enamlaste riik oli nii majanduslikult kui ka diplomaatiliselt peaaegu täielikult Euroopast isoleeritud. Näiteks ei võimaldanud blokaad kasutada suuri kullavarusid. Tõsisem

probleem oli siiski vastuolu teooria ja praktika vahel: “revolutsiooniline situatsioon” oli väga visa tekkima, küll kujunes aga välja iga väejuhi õudusunenägu ehk sõda mitmel rindel. Esmajoones oli vaja purustada n-ö sisevaenlane ehk Vene valged ja teel Euroopasse (eelkõige Saksamaale) ette jääv Poola. Laiemat eesmärki ehk maailmarevolutsiooni silmas pidades võiks isegi öelda, et 1919. aasta kevadeks olid Nõukogude Venemaa käed seotud mitmel n-ö tarbetul rindel. Teiselt poolt andis paljude vaenlaste hulk ka võimaluse need ükshaaval vägagi tinglikust ja erinevate huvidega enamlastevastasest ühisrindest välja lülitada, üksteise vastu välja mängida ja tülli ajada. Nendega, kellest ei käinud jõud üle, kuid puudusid täiesti ületamatud ideoloogilised vastuolud, loodeti asi lahendada rahulepingute abil. Tõenäoliselt kalkuleeriti, et maailmarevolutsiooni edasine kulg annab vastuse, kui igavesed või siduvad need lepingud on.

MÄRKSONAD: Eesti – Nõukogude Venemaa rahuläbirääkimised; Eesti Vabadussõda; Vene kodusõda; Vene valged; maailmarevolutsioon

PEETER KAASIK on teadur Eesti Sõjamuuseumis – kindral Laidoneri muuseumis.*

ABSTRACT: *The Prelude to the Tartu Peace Negotiations*

The Peace Treaty of Tartu that was signed on 2 February 1920 is unquestionably one of the pillars of Estonian statehood – it was a victory for the nation-state that only the biggest idealists had dared to dream of only a couple of years beforehand. At the same time, there were a few things in the peace negotiations between Estonia and Soviet Russia that were seemingly incomprehensible. Firstly, all of the peace overtures starting from the spring of 1919 came from the Soviet Russian side. Secondly, both sides at the peace negotiations emphatically considered themselves to be in a defensive war and although this may be arbitrary if we assess the proportions, both sides were actually right. While the Estonian side stressed during the Tartu peace negotiations that Estonia had no connection to Russia's

* Kirjavahetus: Eesti Sõjamuuseumi – kindral Laidoneri muuseum. Mõisa tee 1, Viimsi, 74001. E-post: peeter.kaasik@mnemosyne.ee

Civil War and that Estonia was fighting for its independence, then viewed from the east, that is certainly not how it appeared to be. Estonia was by far not alone in waging war against Soviet Russia. The Bolsheviks were at war with all of their neighbours that were aspiring towards independence and, needless to say, also with 'internal enemies', in other words the Russian Whites, whom the victorious countries of World War I (the Entente) supported for their own part. Thus, these numerous wars started conflating. Estonia fought partially in response to pressure from the Entente as well, but broadly speaking, due to practical considerations, Estonia also fought in the same sector of the front together with the Northern Corps of the Russian Whites, the later North-western Army, for almost the entire period of the Estonian War of Independence. For precisely this reason, the war between Estonia and Soviet Russia cannot be isolated from the broader sequence of post-World War I continuation wars, which had very many participants and vastly different interests. Thus, today's ally could become tomorrow's enemy. The only thing that joined Estonians and the Russian Whites together was their common enemy and not much else.

Estonia succeeded in emerging from this chaos as a victor and in gaining its independence, and this regardless of the wishes of the Russian Whites, but also the wishes of the countries of the Entente, to preserve 'a single and undivided Russia'. Yet in this regard it should not be forgotten that Estonia played a particularly important role, together with other border states, in impeding the spread of the Bolshevik world revolution to Europe. Since this was the main objective of the Bolsheviks, then solely for this reason, the repeated peace overtures that the Bolsheviks made to Estonia should be viewed precisely in this context. It can altogether be said that by the spring of 1919, the war had ground to a halt for the Bolsheviks. Bearing their broader objective in mind, their hands were tied on several 'unnecessary fronts', where the final solution could be postponed for tactical considerations.

Hence Estonia's military might was certainly not what forced Soviet Russia to repeatedly make peace overtures. The fact that the more concrete peace overtures were made to Estonia in situations where the Red Army held the initiative and the actual situation at the front would not appear to have implied desires for peace is particularly noteworthy. Yet at the same time, Soviet Russia's peace overtures are far from proving Russia's peaceful plans. First and foremost, the contradiction between theory and practice turned out to be a major problem for the Bolsheviks: the 'revolutionary situation' was awfully slow to develop, while on the other hand every military commander's nightmare took shape, in other words war on several fronts and against many enemies. At the same time, the large number of

enemies with many quite different interests provided the Bolsheviks with the chance to neutralise them one by one and thus remove them from the very notional, if not to say non-existent joint front. They hoped to solve the matter by way of peace treaties with those enemies whom they were unable to overpower by force yet with whom they did not have irreconcilable ideological differences. They first needed to destroy the Russian Whites and Poland, which was in their way on the road to Europe (primarily Germany). The Bolsheviks quite likely calculated that the future progress of the world revolution would provide the answer to how eternal or binding those agreements that had been signed with the 'bourgeoisie' were.

KEYWORDS: Estonian – Soviet Russian peace negotiations; Estonian War of Independence; Russian Civil War; Russian Whites; world revolution

PEETER KAASIK is Researcher at the Estonian War Museum – General Laidoner Museum.*

* Correspondence: Estonian War Museum – General Laidoner Museum. Mõisa tee 1, Viimsi, 74001. E-mail: peeter.kaasik@mnemosyne.ee

